

NEVRUZ‘UN MİTOLOJİK VE TARİHİ KAYNAKLARI, TÜRKİYE VE AZERBAJCAN’DA MELO-POETİK HUSUSİYETLERİ*

Dr. Daimi CENGİZ*

Özet

21 Mart Kuzey yarımkürede antik döneme dair mitolojide karanlık-aydınlık, yaz-kış, yeni-eski, doğum-ölüm, kıtlık-bolluk çatışması ekseninde Babilde Akitu, Anadolu’da Prulliyas ile ölüp-dirilen tanrılar adına düzenlenen festivaller ile kutlanmıştır. Tarihte Çemsit’in tahta çıkışı, Kava ve Feridun’un Dehhak’ı öldürmesi; ve Hz. Ali’nin doğumu, bahar ve yeniyıl kutlamaları şeklinde icra edilmiştir.

Nevruz, Çin’den Roma’ya kadar pek çok halkın 21 Mart’ta değişik adlar ile “ yeni“ ortak paydası altında kutlanagelen; felsefe, edebiyat, müzik, itikat, spor, yemek, oyun, giysi, gravür ve resim alanlarında yaratıcılığı olan bir ritüeldir.

Bu geniş coğrafyanın halk kültüründe adalet, eşitlik, barış, diriliş, kurtuluş temennileri ile anılır olmuştur. Özellikle şiirin dizelerinde ve musikinin melodi ve makamlarında çok ciddi yaratıcılığa neden olmuştur. Melo-poetik hususiyetleri önde olan bir ritüeldir. Onun özünün taşıdığı mesajlar Birleşmiş Milletler’e esin kaynağı olduğu için 21 Mart “İrkçılığa ve Ayrımcılığa Karşı Mücadele Günü“ olarak kabul olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Nevruz, Nevruz’un Mitolojisi, Nevruz’un Tarihi, Nevruz ve Müzik, Nevruz ve Edebiyat.

MYTHOLOGICAL AND HISTORICAL SOURCES OF NEVRUZ, ITS MELO-POETIC CHARACTERISTICS IN TURKEY AND AZERBAIJAN

Abstract

March 21 was celebrated in the Northern Hemisphere with the festivals organized in the name of the gods who died and resurrected with Prulliyas in Anatolia, in the axis of the dark-light, summer-winter, new-old, birth-death, famine-abundance conflict in the mythology of the ancient period. In history, the ascension of Çemsit to the throne, the Kava and Feridun killing of Dehhak; and Hz. Ali's birth was performed as spring and new year celebrations.

Nevruz is celebrated under the "new" common denominator of many people from China to Rome on March 21 with different names; it is a creative ritual in the fields of philosophy, literature, music, belief, sports, food, play, clothing, engraving and painting.

In the folk culture of this wide geography, it has been remembered with its wishes for justice, equality, peace, resurrection and salvation. It caused serious creativity especially in the lines of poetry and in the melody and modes of music. Melo-poetic is a ritual with prominent features. Since the messages carried by its essence inspired the United Nations, 21 March has been accepted as the “Day of the Struggle against Racism and Discrimination”.

Keywords: Nevruz, the Mythology of Nevruz, the History of Nevruz, Nevruz and Music, Nevruz and Literature.

* Bu makale, yazarın aynı başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

* Munzur Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Müzik Bölümü.

ORCID NO:0000- 0002-8034-9127

d.cengiz@gmx.net

Araştırma Makalesi.

Sayfa Sayısı: 885-910

Makale Geliş Tarihi: 08.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 01.07.2021

Makale Yayın Tarihi: 05.08.2021

GİRİŞ

Hem tarihi kaynaklarda hem de mitolojik kaynaklarda Nevruz ritüeli icralarını tasnif etmek güçtür. Çünkü mitolojik öğeler tarih olaylar ile beslenmiştir. Hemen hemen bütün tarihi kaynaklar Nevruz'un tarihi konusunda mitolojiyi referans verir. Antik döneme ait tarih ile mitoloji içiçe geçmiştir. Olayları aydınlatmak için bazen tarih mitoloji için aralanan kapı, bazen de mitoloji tarih için aralanan kapı rolünü üstlenir.

Astrolojik orjine ve mitolojik kaynağa dayanan Nevruz, ritüel olarak programsal ve törensel söylencedir. Söylenceler, olağanüstü karakterlerin eylemlerinin (insan ve doğaüstü) anlatıldığı, anlatanların da doğruluğuna ve kutsallığına inandığı öykülerdir. Geniş bir mekâna ve derin bir zaman dilimine yayılan, olağanüstü öykülerle örülen, gerçek ile düşün karışımı öykülerdir.

Söylenceler bir zaman sonra ritüelden kopup edebi ürünlere de dönüşebilirler. Dini iken dindışı formda eğlence amaçlı da icra edilebilirler. Ancak bu dönüşüme rağmen taşıdığı motiflerle yine de tarihin değişik evrelerinden ve dönüşümlerden mesajlar verirler.

Ritüel realite ile bire-bir örtüşmek durumunda değildir. Gerçek olması da gerekmiyor. Aslolan onun halkın nezdindeki kabulüdür. Onun ne olduğundan ziyade onunla ne yapılmak istendiği önemlidir. O tarihsel alt-üst oluşlarda ihtiyaca göre içerik kazanır.

Ritüeller mitik karakter kazanabilirler. Kozmik öğelerle bezenip başka adlar altında yoluna devam edebilirler. İhtiyaca, zaman ve mekâna bağlı olarak taşıdıkları mesajları kodlarlar. Bu kodları taşıyan ritüeller, halk kültürünün değişik alanlarına ve mekansal yaygınlığa nüfuz ederler.

1. AMAÇ

Çin'den Roma'ya kadar çok geniş bir coğrafyada antik dönemden günümüze kadar çeşitli adlar altında kutlanan Nevruz'un tarihi ve mitolojik kaynaklardaki izleğini sürmek ve günümüze taşıdığı mesajlarını belirlemektir. Ayrıca araştırmamızın amacı Nevruz'un özellikle Türkiye ve Azerbaycan'da edebiyat ve müziğe (melo-poetik) olan yansımaları ve yaratıcılığının ortak paydalarını tespit etmeyi de kapsamaktadır.

2. YÖNTEM

Bu araştırma 2002-2006 yılları arasında özellikle Türkiye ve Azerbaycan'da yapılan alan çalışmaları ve literatür taraması esasında yapılmıştır. Nitel araştırma olup alanda mülakat ve gözlem yöntemi kullanılarak kaynak kişilerden ritüele dair kayıtlar alınmıştır. Gerekli literatür için Türk, Azeri, İran, Rus ve Batı'nın yazılı kaynaklarından istifade edilmiştir. Alan ve arşiv verilerine dayanarak çözümlenme yapılmıştır. 4 yıllık çalışmada toplam 234 yazılı kaynak ve 42 sözlü kaynaktan istifade edilmiştir. Ancak bu sınırlı özet incelememizde 60 kadar yazılı, 4 sözlü kaynak kullanılmıştır.

3. MİTOLOJİK KAYNAKLARDA NEVRUZ KUTLAMALARI

H. Hooke, mitosun (söylence) işlevini şöyle açıklar: "Mitos belli bir düş gücünün (imgelemin) ürünü olup, belli bir şey yapma niyetini gösterir... mitos hakkında sorulması gereken doğru soru, mitosun gerçek olup olmadığı değil, «onunla/mitosla ne yapmak niyetinde olduğun» sorusudur"(Hooke;1993:9).

Mitosun en eski türü olan "ritüel mitosu"da adını işlevinden alır ve ritüelin istenen sonucu sağlamasına yardımcı olur(Hooke;1993: 11).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Ritüelli söylence cansız, ruhsuz bir tasarım değildir. Söylenceyi gerçekleştirenlerin ve yaşayanların ortak hafızasını ve yasayan geçmiş tarihini içerir. Ritüel yüce ve üstün olanın gücünü taşıyan, ifade eden, imgeler ve simgelerle örülmüş nesnel anlatımdır. Hancerlioğlu'nun Durkheim'den aktardığı tanıma göre ritüel; "toplumsal ve ortak duygunun nesnel anlatımıdır. Üstün gücün simgesel anlatımıdır"(Hancerlioğlu;1975:576).

O. Hancerlioğlu kozmik söylencenin alanını şöyle çizer: "Evrenin yaratılışı (kozmozoni), tanrılar (teogoni), insanlar (antropogoni) ve eskatoloji söylencenin alanını oluşturur." Devamla bu gizemsel aleme dair Levi Bruhl'den şu aktarmada bulunur: "Gizemsel alemin içinde yaşanan çağın tasarımına rastlamak mümkündür"(Hancerlioğlu;1975: 161).

Avrupalıların deyişi ile mitiko- ritüel Nevruz; kozmik, teogonik ve antropogonik öğeler taşır. Diğer bir ifadeyle evrenin, tanrının ve insanın yaratılışına 21 Mart ritüellerinin varyantlarında rastlanır. Nevruz mitolojisi bu üç alanı da kapsar.

Nevruz ritüelinde tanrılar, yarı tanrılar (kral tanrı) ve kahramanlar mitolojik Nevruz tasarımında kozmik, yarı kozmik ve kozmik olmayan özneler olarak ilerleyen tarihsel süreçte yerlerini alırlar.

Söylence mitolojik kaynağa dayanabilir. O'nun olağanüstü karakterlerini, eylemlerini anlatması, "gerçek dışılığı" ve "olağanüstülüğü" dikkate alınarak bir tarafa itilmemelidir. Ama büsbütün gerçek olduğu da düşünülmemelidir. Söylencenin gerçekliği ve gerçek dışılığı arasındaki sınırı iyi çizmek gerekir. Onun tarihsel arka planı iyi irdelenmeli, simgelerin tarihsel değişimini anlamak, doğru analiz etmek gerekir. Yani söylenceyi oluşturan mitolojik öğeler kendi tarihsellikleri ve imkânları içinde analiz edilmelidir. Günümüz ve geçmişteki anlatımı, toplumsal ve tarihsel nesnellik ile birlikte irdelenmelidir.

Söylencenin yöreden yöreye, halktan halka geçerken içeriği değişir. Biçimini farklı motifler bezer. Bu yanı ile statik değil dinamiktir.

Söylencenin kalıcılığını, ulusal ve uluslararası boyuta sıçramasını, içerik ve biçim değiştirmesini şöyle ifade edebiliriz: Toplumu derinden sarsan bazı tabiat ve toplum olayları, taşıdıkları mesajın ağırlığı, içeriği ve toplumsal ihtiyaca verdiği cevap oranında toplumun bilincine yerleşirler. Bu olaylarda yaşamından önemli motifler bulan toplum, hafızasına bu etkin edinimi kazıyarak kuşaklar boyu aktarımı sağlar. Söylence yer ve zaman güzergâhında hayal gücünün de zorlamasıyla beslenir. Çekirdek olay giderek büyür ve güçlenir. Dar alana hapsolmayan, evrensel boyuta sıçrayan söylenceler yerel renklerini de yer yer korurlar. Bu söylencenin özünün ve biçiminin farklı zaman ve mekânda bazı iç ve dış dinamikler sonucu değişimidir. Teması değişirken, kahramanı ve kadrosu da değişir. Yer değişirken zaman da değişir. Ya da bunlardan biri değişir. Kahraman soyut iken somut olur. Söylencenin uğradığı bu başkalaşım düzeyinin, uzun zaman ve mekân katetmek ve evrensel boyuta sıçramak ile doğrudan alakası vardır.

Halkın hayatında önemli iz bırakan olay esrarlı hâle gelirken, olayın ilk izleri bazen kaybolur. Ya da sonraki izlerin örtüsü altında değişik biçimde inadına direnir. İçeriği ile evrensel boyut kazanmış söylence yer yer ulusal biçimler altında yoluna devam eder. Diğer bir ifade ile derinliğine esrarını koruyan söylence, çoğunlukla en son etkin motifin damgasını taşır. Tema bu motifin etrafında yeniden dokunurken; kenara itilen, biçim ve ayrıntıda daha eski olan motifler de baskın motifi kuşatırlar. Temel mesajı veren motifler, güçlü mesajları ile dibte (altta) tınlayıp duran temel motiflerdir. Halk kültürünün bu örnekleri bir madalyonun iki yüzü gibidir.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

H.H. Hooke'nin mitos ve ritüele dair şu tespitleri dikkate değerdir: "Ritüellerin, içinde son derece önemli bir rol oynadıkları uygarlığın önemini yitirip yok oldukları ya da biçim değiştirdikleri gözlemlenmektedir. Böyle durumlarda önemini yitiren ritüellere bağlı mitosların söz konusu ritüellerle bağlantılarından kurtulup, edebiyat ürünleri olarak öteki halkların edebi gelenekleri içine sızdıklarını görürüz... Babilonya "yaratılış mitosu" odağındaki bir öge olan «ejderin öldürülmesi» mitosu, «Persus ile Andromeda», «Herkül ile Lerna Ejderi Hidra», «Siegfred ile Fafnir», «Beowulf ile Grendel» efsanelerinin doğmasına" yol açmıştır (Hooke; 1993: 16).

Söylenceler toplumsal realite ile tamamen örtüşmek mecburiyetinde değildirler. Bazen statükoyu korur pozisyonda iken, bazen statükoyu yıkmaları araçları oluverirler. Bazen bir inancı ve rejimi meşrulaştırırlar. Bazen onu devirmenin, dönüştürmenin aracına dönüşüverirler. Genellikle kutsanırlar.

Eaglaton; "ezilen grupların kendi içlerinde tarihlerine dair epik öyküleri, şarkıları ve ritüelleri kutsadığını, dayanışma için ortak kolektif simgeler yarattıklarını"(Eaglaton;1996:266). anlatır.

Söylenceler bazen ideolojilerin denetimine de girerler. Diğer bir ifade ile ideolojik içerik kazanırlar. Tarihsel olaylara ve ihtiyaca göre... Örneğin ezilen halkların ulusal ve toplumsal kavgalarının hizmetine girerler. Bu durumda mitos siyasetin ve ideolojinin nesnesi olur. Mitos modern toplumlarda yeni tasarımlarla üretilir. Diğer bir ifade ile söylence ideolojik içerik kazanabildiği gibi ideolojiye de dönüşebilir. Örneğin Türk Dünyası'nda "Kızıl Elma" söylencesi bir ideolojiye evrilir. Musa Peygamberin on emri "Siyonizm" adlı ideolojiye dönüşür. Nevruz söylencesi ise 20. yy'da yer yer Türk ve Kürt milliyetçilerinin elinde ideolojik içeriğe kavuşur.

Söylenceyi canlı bir organizma gibi algılamak gerekir. O bazen ideolojilerin sığındığı mekân iken bazen başlı başına ideoloji oluverir. Söylencenin dinsel, ulusal ve sınıfsal içerik kazandığını kutlamalarda görmek mümkündür. Örneğin Sovyetler Birliği'nin kimi Türk cumhuriyetlerinde köylülerin "Kolhoz Bayramı" olarak da kutlandığını biliyoruz.

Söylencesi olan bir ritüel olarak Nevruz, genel olarak söylenceye dair yaptığımız tanımlama ile önemli oranda örtüşmektedir. Temsil ettiği karakterler ve mitolojik öğeleri ile Nevruz birçok söylence gibi mitiko-ritüeldir. Bu noktada Nevruz'un söylence mi? Düzmece öykü mü? Tarihsel realite ve kişilerle ilişkisi var mıdır? Hangi sınıfa, ulusa aittir? Kimliği nedir? sorularını beraberinde getirmektedir.

Dört mevsimin görüldüğü alanlarda; bahar ekinoksuna denk ve ekinoksa yakın zamanda farklı adlarla kutlanan, astrolojik orijinli kozmik öğelerle bezenmiş ve mitik karakter taşıyan bahar ritüelleri vardır. Ön Asya ve Orta Asya halklarında daha çok "Nevruz" ve başka adlar altında kutlanan bu bayramın tarihsel arka planı (antik bahar kutlamaları dahil) varyantları ile birlikte dikkate alınarak analiz edildiğinde, ritüelin portresi daha da belirgin ortaya çıkacaktır.

Değişik mitik öykülere bağlanan Nevruz, Ön Asya ve Orta Asya halklarının tarihsel derinliğine ve mekânsal yaygınlığına nüfuz etmiş mitiko-ritüeldir.

Nevruz İran'da Cemşid'in tahta çıkışına, yer yer Feridun'un Dehhak'ı tutsak edişine, özellikle Anadolu Alevî-Bektaşilerince Hz. Ali'nin doğumuna, kimi Kürt yerleşim alanlarında Demirci Kava'nın Dehhak'ı öldürüşüne, kimi Orta Asya Türk halklarında Börtecine'ye bağlanır. Nevruz yakın ve uzak dönemde siyasal, ulusal, dinsel ve sınıfsal tema ile kutlanagelmiştir.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Nevruz ya da 21 Mart merasimleri antik dönemden günümüze dek “yaratılış” ile ilişkili kutlanmıştır. Örneğin gök cisimlerinin oluşumu, tabiatın uyanışı ve canlanması, yeniden doğuş, diriliş ve kurtuluş temaları ile...

Nevruz ritüeli ya da 21 Mart kutlamaları temalarının tümü “yeniden yaratılış” ortak paydası altındadır. Nevruz mitolojisinin benzer teması halk kültürünün edebi ürünlerinin değişik formlarında (efsane, destan, öykü vb.) görülür. Nevruz’dan bağımsız ama onun benzer teması ile örtüşen (kurtuluş, yaratılış vb.) efsanelere, destanlara ve öykülere halkların kültüründe sıkça rastlanır. Son yüzyılda bu edebi formlarda işlenen benzer temalar Nevruz’a da uyarlanmıştır. “Modern kurtuluş mitosu” adı altındaki bu yaratma çabalarına şu örnekleri verebiliriz: Örneğin kimi milliyetçi Türk aydınları “yaratılış” ve “kurtuluş” u esas alan Ergenekon efsanesindeki demircinin demir dağı eritip Ergenekon’dan çıkışı ve Moğol hanlarının 21 Mart’ta örs üzerinde çekiçle demir dövme geleneksel eylemini Nevruz-Ergenekon-Türk üçlemesi ile buluşturdular.

“Ulusçuluk” akımına paralel olarak özellikle Türk ve Kürt ulusçu aydınlarca üzerinde yer yer oynanılan Nevruz, yeniden örgütlenip biçimlendirilmeye çalışıldı. Bu bahar ritüeline her iki ulus aydınlarınca adeta “kimlik inşası” vazifesi verildi.

Kimi kaynaklarda Çarlık Rusyası despotizmine; gerileme ve yıkılma sürecinde Rus egemenliğine dönüşen Sovyet Birliği’ne, İran’da Şah ve Molla rejimlerine karşı Nevruz’un Türk ulusçuluğunun kimlik inşasında yer yer kullanıldığına rastlanılmaktadır. Buna benzer bir teşebbüse Türkiye’de Kürt ulusalcı çevrelerin de kalkıştığı görülmektedir.

İrani halkların sonbahar ekinoksuna denk düşen Mihrican söylencesi, Kürt ulusal çevrelerince değişime uğratarak, belli bir kalıba sokularak yeniden modern mitos olarak üretilmiştir. (Mutlu;1975:34). Bu ritüel “kurtuluş” mitine ve “kimlik inşası” aracına dönüştürülmüştür. Kürt ulusçu aydınları Şahname’de geçen “Dehhak’ın yaralarına beyinleri sürülmek istenen gençlerden biri her seferinde dağa salındı, bunlar dağda çoğalarak Kürt kavmini oluşturdu” söylencesinden hareketle Nevruz-Kava-Kürt üçlemesini kurguladılar. “Modern kurtuluş mitosu”nu yaratmaya, bu mitosu geniş alanda kullanıma, koşuma sürmeye çalıştılar.

Tanınmış Rus bilim adamı I.S. Broginski, Tacik folklorunda bir titan olan “Ejderha Adam” mitosundan şöyle bahsetmektedir: “Ajdahak, Ajdar adlı ejderha obrazı Tacik folklorunda meşhurdur. O, kâh omuzlarında yılanlar çıkan insan şeklinde, kâh korkunç yılan olarak tasavvur edilmiştir”(Broginski;1984:296,298). J. Rypka ise Tacik Folklorunda olan bu efsane ile bağlantılı “Kava” simgesinin tiranlara karşı “kurtuluş” simgesi olarak kullanıldığını şöyle ifade etmektedir: “Kava’nın bir dönem Taciklerin halk şarkılarında tiranlara direneni, halk kavgasını ve sınıf kavgasını simgelediği biliniyor”(Aksoy;1998:18).

Curtberson’a göre Şahname fragmanları içinde yer alan aynı efsanenin mitosları olan Dehhak ve Feridun’un rolü, ikinci dünya savaşında Taciklerce Alman Faşizmine karşı Şahname’nin bazı fragmanları ile kullanıldı(Aksoy;1998: 18).

Söylence ya da ritüelli söylence olan Nevruz’un zengin içeriği, zaman ve mekâna göre değişimi, özü ve biçimi, Nevruz’u farklı amaçlar için kullanıma ve koşuma sürmektedir. “Modern kurtuluş miti” yapmaya müsait kılmaktadır. Ulusal kimlik inşalarında bir „vazgeçilmez“ olarak kullanılmaktadır.

4. NEVRUZ VE TANIMI

Nevruz; İrani diller ailesine ait bir sözcük olup “nev” ve “ruz” sözcüklerinin terkiibinden oluşmaktadır. Nevruz “yenigün”ün anlam karşılığıdır. Güneş takviminin 7. ayı olan Fervendin

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

(Mart)'in birinci gününe ve bahar ekinoksuna denk gelen gündür. Burhan-ı Gate'nin Kamus'unda Nevruz, "Cemşid'in Azerbaycan'da tahta çıkışı"(Burhan-ı Gate;1984:7) ile ilişkilendirilmektedir.

İslam ansiklopedisine göre Nevruz, "Akamenidler (MÖ.558-331) Dönemi'nden beri kutlana- gelen ve İran Şemsi (Güneş) Takvimi'nin birinci günü (Rumi 9 Mart ve Miladi 21 Mart) olarak kabul edilmektedir. Güneşin Koç burcu mntıkasına girmesi ile 21 Mart Bahar Ekinoksu'na yani Nevruz'a girilmektedir. Yeni yılın yeni gününe..."(Spiegel;1964:4008).

R. Levy de Nevruz'a dair şu tarihi tanımlamada bulunur: "İran hanedanları Akamenidler Dönemi(MÖ.558-331)'nde resmi yıl güneş koç burcuna girdiği zaman Nevruz ile başlamakta idi. Aynı anane Sasaniler (MÖ 225-MS 632) zamanında da devam etti. Halk Nevruz dolayısı ile büyük şenlikler yapardı"(Leviy;1964:9).

Kaşgarlı Mahmut (11.yy'ın II. yarısı) Divan-ı Lügat'it Türk'te göçebe ve Müslüman olmayan Türklerin yüzyıllardır kullandıkları 21 Mart başlangıçlı 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nden hareketle Nevruz ve yeni yıl fasıllarını şöyle tasnif etmektedir: "Türkler yılı dört fasıla bölerek ad verirler. Her üç ayın bir adı vardır. Yılın geçmesi bununla bilinir. Yeni Gün (Nevruz)'den sonra İlkbahar'a "Oğlak ay" sonra da "Uluğ oğlak ay" derlerdi"(Qiyasi;1984:10).

Semsettin Sami'nin Kamus-i Turki'sinde ise Nevruz yani yeni gün, eski iran takviminde ve Takvim-i Celali'de yılbaşı ve yılın bahar habercisi olan gün olup, Rumi Mart 9'una tesadüf ederdi. Qiyasi Lügatı'nda ise Nevruz şöyle tanımlanır: "Nevruz Fervendin ayının birinci günüdür ki; bu günde güneş Koç burcuna dahil olur. Nevruz «Şaha verilen hediye» demektir."(Qiyasi;1984:296).

İslam Ansiklopedisi, R. Leviy, K. Mahmut, Kamus ve Qiyasi Lügatı'ndan çıkardığımız sonuca göre, Nevruz tabiat takvimi içinde anlam kazanmaktadır. O her halükarda yılın döngüsü ve tabiatın canlanması ile koşut düşünölmeli ve değeriendirilmelidir. Yeni yılın yeni günü olup baharın başlangıcıdır.

M. Eliade'nin İslam Tarihçisi Gazwini'den Nevruz'un tanımına dair yaptığı aktarma Avesta'nın Yestler kısmındaki tanımla paralellik arz eder. Gazwini, Nevruz'da tanrıların ölüleri dirilttiğini söylerken şu ifadeye yer verir: "Onlara ruhlarını geri verdi ve göge emir verip yağmur yağdırdı. Böylece insanlar o gün toprağı sulama adetini başlattılar"(Eliade;1994:19).

A.X. Deylemani Nevruz'a dair Avesta'nın Yestler kısmında: "Nevruz Bayramı'nda pak ruhlar göklerden yere gelip öz nesillerine baş çekerler"(Deylemani;1963:17) ifadesini aktarmaktadır. Deylemani yine aynı eserinde El Buruni'den de şu aktarmayı yapar: "Fervendigan günlerinde (Nevruz'da -DC) İranlılar özellikle Fars ve Harzemlilerin ahalisi evlerin damında ölülerin ruhuna yemek verirler, hoş kokular serperler"(Deylemani:1963: 4).

Gazwini, Deylemani ve Avesta'ya göre Nevruz; "ölüp-dirilme", "ruhları diriltme" ve "yaşatma" teması ile özdeşleşmektedir. Ölülere dair benzer inanç Anadolu'daki İrani kökenli halklar arasında da mevcuttur. Kaynak kişi Beser Cengiz Tunceli'de Nevruz'da dam başına gelen ölülerin ruhu için yağdan tütsü yapma inancından bahseder. Cengiz'e göre bu tütsünün kokusunu alan ölüler geldikleri mekana geri dönerler. Bu inanç pratiğı de İran coğrafyasındaki uygulamanın devamıdır.

İran coğrafyasında Sasaniler Dönemi'nden beri Nevruz kutlamalarının yapıldığını yazılı kaynaklardan biliyoruz. "Adalet" ve "özgürlük" temalarının ön plana çıktığı bu kutlamalar için Ömer Hayyam'dan aktarmada bulunan Cristensen; "Nevruz'da Sasani din adamı Mubed-i Mubedyan, önünde diz çöken Sasani Hanedanına şu temennilerde bulunduğunu ifade eder: «Ey Hanedan! Uzun yıllar yaşa, Şad ol! Yüksel! Halka karşı adaletli ve doğru ol! Kartalın yüksek uçsun.

Alimler ve iş bilenler yanında toplansın. Evin abad, mülkün geniş olsun. Bu Fervendin (Mart-DC) ayının bayramında (Nevruz'da- DC) azadlığa destek ol”(Cristensen;1966:324).

46 yıl İran halk kültürü üzerine çalışma yapan Cristensen, Sasani Dönemi Nevruz kutlamalarındaki “adalet” anlayışına dikkati çeker. Sarayda adet olarak her yıl Nevruz günü halkın şikayeti dinlenir. Şah din adamı karşısında şu itiraflarda bulunur: “Tanrının dergahında şahların günahından büyük günah yoktur. Şah'ın vazifesi halka hizmet etmek ve adaletli olmaktır”. (Cristensen;1966:324).

Yine Sasaniler Dönemi'nde Nevruz'un özüne uygun diğer bir icraat ise affetmektir. A. Ekber Daxhoda'ya göre “Nevruz'un 6. günü toplanan hakimler ve Sah halkın problemlerini çözmek için himmet gösterip mahpusları salıverir” (Dahhoda; 1998:20198). Aynı iddia El Biruni tarafından da ileri sürülür.

Antalya'nın Korkuteli ilçesinde Türk Tahtacı Alevileri arasında yaptığımız alan araştırmasında Nevruz'da “barış” ve “özgürlük”ü ifade eden “kafesten kus uçurma” adetine rastlanılmaktadır(Cengiz; 2004:15). Bu adet Sasani Dönemi Nevruz kutlamalarında da mevcuttur. A. Ekber Daxoda bu kültürel sürekliliğin tarihsel arka planına dair benzerliği şu örnekle ifade eder: “Sasani Hanedanları Nevruz Bayramı'nda sembolik olarak her gün bir beyaz kartal azad ederlerdi”(Dahhoda;1998:16). Beyaz renk “barış'ı” uçurma eylemi ise; “özgürlük”ü ifade eder. Rus bilim adamı V. A. Miranov da benzer tarihsel ve kültürel sürekliliğe parmak basmaktadır. Miranov'a göre “kafesteki kuşun azad edilmesi” adı altında Mart ayında Nevruz ile çıkan günlerde Rusya'nın Kirov şehrinde Slav kökenli halk tarafından yapılmaktadır(Miranov;1991:41).

Hıristiyan aleminin Paskalya Bayramı ile de oldukça örtüşen Nevruz, özellikle İrani, Turani ve bazı Sami kökenli halklar coğrafyasının 21 Mart bahar ritüeli olarak Navriz, Nooruz, Nevruz, Newruz, Iyd-i sagd, Sersale, Newe Marti vd. adlarla kutlanmaktadır. Bu bahar ritüeli, Çin'den Roma'ya, Orta Asya'dan Mezopotamya'ya ve Mısır'a kadar geniş bir coğrafi bölgede icra edilmektedir. Hatta dört mevsimin belirgin olduğu coğrafyada değişik isimlerle 21 Mart ve bu tarihe yakın günlerde “yeniye kavuşma“ teması adı altında kutlanmaktadır.

5. NEVRUZ VE TARİHİ

Nevruz ya da 21 Mart bahar ekinoksu ritüeli, dört mevsimin ayırt edildiği coğrafya ve iklim kuşağında yaygın bir mekan ve derin zaman boyutuna yayılmış ritüeldir. “Nevruz” ya da başka adlarla 21 Mart ve ona yakın günlerde yapılan bu ritüel; “özgürlük”, “adalet”, “barış”, “diriliş-doğuş”, “eşitlik“, “bolluk-bereket”, “sağlık-şifa”, “aydınlık“ vb. kavramlarla anılan dilek ve temennilerin aracı olmuştur.

Antik döneme ait arkeolojik bulgulardan, orta ve yakın çağlara ait tarihi yazmalardan, saha derlemelerinin materyallerinden, Nevruz ritüelini bezeyen kozmik, astrolojik, tabiat ve toplumsal kültürlerden, simgeler ve sembollerden bu ritüelin binlerce yıllık geçmişinin olduğunu biliyoruz.

Yerleşik hayat tarzı, tarım-ekin mevsimine giriş, tabiatın zorluklarından sıyrılma, dölleme, çoğalma, bolluk-bereket, sağlık-şifa temennilerinin izlerini Nevruz kutlamalarını bezeyen temsili sembollerde ve simgelerde bulmak mümkündür. Bu sembol ve simgelerin her biri değişik yaşam tarzını, toplumsal yapıyı, tarihsel dönemi temsil etmektedir. Buradan anlaşılıyor ki Nevruz uzun tarihsel süreçte oluşmuş bir ritüeldir.

Nevruz'a dair değişik söylencelerden de anlaşılıyor ki; O, değişik coğrafi bölgelerde ve dönemlerden kalma bir söylencenin ve tarihsel olayların birbirine eklenmesi sonucu oluşmuş “mitiko-ritüel”dir. Söylenceyi karmaşık eden ve zenginleştiren, Nevruz'un kutlandığı coğrafyanın çeşitliliği ile katettiği uzun tarihsel dönemeçlerde meydana gelen bir dizi tarihsel altüst oluşlardır.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Nevruz adeta insanlığın ilkel döneminden günümüze dek ilerleme serüveninin tanığıdır. Her toplumsal ve tarihsel kesitten izler taşır. Nevruz'a bu denli yaygın sahiplenme, taşıdığı tema ve verdiği mesajla doğrudan ilgilidir. Bu tema insanlığın çağlar boyu aradığı “yeniye kavuşma” temennisidir. Nevruz bir dizi halkın kimliğine ve kültürüne sızmış söylencedir.

Bir dilek ve temenni bayramı olarak Nevruz; din, sınıf, bölge sınırlarını aşarak uluslararası boyuta ulaşan tarihin ilginç senaryosu ve tasarımıdır.

Antik toplumlarda eski ve yenin çatışması ekseninde bahar ekinoksunda, “bahar” ya da “yeni yıl” adına yapılan kutlamalar vardır. Bu törensel kutlamalarda kozmik düalist öğeler ön plana çıkar. Olağanüstü ve doğaüstü güçlerin, yani senaryonun aktörlerinin rolleri “karanlık-aydınlık”, “kıtlık-bolluk”, “kış-yaz”, “ölme-dirilme” ve “tahtan inme-taç giyme” çatışması ikilemine göre belirlenir. Yeni yıl ile alakalı kozmik söylenceler astrolojik temele bağlıdır. Mitolojinin ilk kaynağı da astrolojidir.

Başlangıçta göksel öğeler (güneş, ay, yıldırım, ışık, fırtına vb.) ya da gök tanrılar ile ejderha, dev arasında geçen çatışma tamamen kozmik ve astrolojik dönüşümle alakalıdır. Bu duruma antik Mısır, Anadolu, Mezopotamya, Babil, Hellen, İran ve Hint bahar festivallerinde ve mitolojilerinde sıklıkla rastlanılır. Antik dönemin kozmik söylenceleri süreç içinde yarı kozmik öğelerle bezenir. Giderek yakın zamanda sosyal, siyasal ve ulusal öğelerin öne çıktığı söylencelere dönüşürler.

6. ANTİK BAHAR/YENİ YIL KUTLAMALARI

Yakın Doğu dinleri üzerinde araştırma yapan James, Hint-Arilerin yeni yıl bayramını (Nevruz) Babillerde olduğu gibi ejderha ile ışık tanısının kavgasına bağlamaktadır. Bu kavga neticesinde “doğanın yaşamsal güçlerinin dirildiğini” ifade etmektedir (James;1960 :110).

Mezopotamya ve Babil'deki yeni yıl festivalleri ve düalist çatışma şöyle olurdu: “Zıtların çatışmasının Mezopotamya'da kendini belli etme biçimi Babil'deki yeni yıl şenliğinin çözümlemesi ile gösterilebilirdi... Şenlik bahar noktasına rastlayan Nisan ayında kutlanırdı” (Thomson;1998:95).

Arkeolojik kazılarla ortaya çıkan yazılı tabletlerdeki Babil'in Enuma Elis Destanı'nda, tanrı Marduk ile ejder Tiamat arasındaki çatışma ve Babil'in ilkbahar ekinoksundaki “dirilme günü”, “yeni yılı” ve takvim başlangıcı ile olan ilişkisi anlaşılmaktadır.

Thomson devamla bu “dirilme günü” olan Babil Akitu Festivali'ni şöyle aktarır: “Marduk ile yılan Tiamat'ın çatışmasını sembolize eden törenler Babil'de rahip yönetiminde gerçekleşirdi. Dağda tutsak ve yer altında gömülü olan Marduk için yas tutulurdu. Sonra dirilmeyi temsil eden törenler yapılırdı... Kral, tanrı Marduk rolünde dizleri üstüne çökmüş durumda suçsuz olduğunu ileri sürdükten sonra rahip ona eski gücünü yeniden verir ve Marduk'un topraklarını arttıracığına inanmasını söylerdi”(Thomson;1998: 95,96).

Azerbaycan-Nahçıvan'da 2002 yılında 21 Mart'ta kayıt altına aldığımız Han Bezeme ritüelinde de Sasani ve Babil kral yargılaması benzeri bir yargılama “Aksakallar Meclisi” tarafından yapılmaktadır. Eski han yargılanır ve yeni han seçilir. Bu ritüel icrası adeta Sasani ve Babil kutlamalarının tarihsel iz düşümüdür.

Antik Babil bahar festivallerindeki rahip-kral yargılaması ve rahibin krala dair temennilerinin Sasani Dönemi bahar festivallerindeki Baş rahip Mubed-i Mubadyan ile Şah'ın (Padişah) yargılanması ve rahibin Şah'a dair temennilerinin ne denli örtüşüğünü görebiliyoruz. Bu icrada ortak orijinden ve kültürel süreklilikten söz edebiliriz.

Örneğin Hititlilerin yeni yıl festivali olan Prulliyas, fırtına tanrısı ile yılan İlluyanku arasındaki çatışmayı temsil eder. S.H. Hooke'e göre 21 Martta yapılan Prulliyas Festivali ile Babil'in tanrı Marduk ile ejder Tiamat arasındaki çatışmayı sembolize eden Akitu Festivali arasında bağlantı vardır(Hooke;1993:116). Bir nevi Babil ve Hitit Nevruz'u olan bu Festivallerde yılan öldürülür. Ölen tanrılar dirilir. „Ölüm-diriliş“ temasını tanrı/kral ile ejderha savaşı temasını işleyen antik festivallerin benzerliklerine Uzak Doğu'da, Hindistan'da, İran'da Helen'de rastlamak mümkündür. Bu festivallerdeki ejderha figürü kozmik, toplumsal ve etnik düalizmle ilgilidir. Mitolojik simgecilikte ejderha figürünün önemli yeri vardır. Halk mitolojilerinde ejderha veya yılan çoğunlukla su ile ilişkilidir. Karanlığı, kıtlığı, zorbalığı ve ölümü temsil eden ejderha; aydınlığı, bolluğu, adaleti ve dirilişi temsil eden tanrı veya yardımcısı demirci tarafından ya da olağanüstü kahraman tarafından ortadan kaldırılır. Yeni hayata, bolluğa, aydınlığa, adalete kapı aralanır. Buna uygun dönem ise yılın bahar ayıdır. Döllenme, canlanma, sıcak mevsime giriş zamanı olan mart ayıdır. Antik kutlamaların bu teması günümüz Nevruz kutlamalarında da mevcuttur.

Halk Mitolojilerinde kozmik olaylar “iyi-kötü” çatışması ekseninde, çoğunlukla ışık tanrısı ile yerdeki ejderha arasında geçmektedir. Bu kavgada ışık tanrısının silahı genellikle şimşektir. Şimşek, balta, çekiç, gürz vb. aletler demircilerin işlediği malzemelerdir. Ejderhayı cezalandırmada yardımcı unsur olarak ya demirci aleti ya da demirci rol alır. Silahları demirden yapılmış olan ışık, gök ve güneş tanrıları ile ejderha arasındaki çatışma Yakın Doğu, Uzak Doğu ve diğer birçok halkların mitolojilerinde önemli yer tutar. Bu mitolojilerdeki göksel tanrıların birçoğunun yardımcıları yine mitolojik demircilerdir.

Mitolojik demircilerle ateşin ilişkisi vardır. Ateş, kült olarak hemen her halkın mitolojisinde yer alır. Bahar/yeni yıl ritüeli olan bütün halkların mitolojilerinde ateş kültü mevcuttur. Antik kutlamalarda ateş, ejderhayı öldüren tanrının silahının yapıldığı ocak nesnesidir.

Ateş, “aydınlık-karanlık” düalist çatışmasında aydınlığın galip gelmesi ile ilgili bahar/yeni yıl kutlamalarında “arınma” amaçlı da yakılır.

Grek Mitolojisindeki ışık tanrısı Zeus'un yardımcısı demirci Hephaistos'tur. Hint Mitolojisinde ışık tanrısının yardımcısı Susravas'tır. İrani Mitolojide tanrısal kudretteki Threatoana (Feridun)'nın yardımcısı demirci Kava'dır. Hepsi de ejderha ile çatışan tanrıların yardımcılarıdır.

Greklerde tanrı Apollo ile Python, Hintlilerde Indra ile Vrtra, İranilerde Karesespa ile Sivaru, Germenlerde Thor ile Midgard arasındaki savaş tanrı ile ejderha savaşıdır. Bunlara Yakın Doğu'nun diğer tanrı-ejderha çatışmaları olan Marduk ile Tiamat, Baal ile Yam, Yakovah ile Rahab, Laviatha ile Tanin'i de ekleyebiliriz.

Tanrı-ejderha çatışmasında tanrı neticede hep galip gelir. Ejderha ise öldürülüp göğe çekilir veya yakalanıp dağa hapsedilir. Bu dağlar genellikle volkanik dağlardır. Etna, Olimpos, Demavent, Kafkas, Fiji, Masis vb... Threatoana ve Azhi Dehhak (veya O'nun kişileşmiş prototipleri Feridun-Dehhak) çatışmasında Dehhak Demavent dağına hapsedilir. Bu dağ da volkanik olan dağlardandır.

Hint Mitolojisinde ejder Vrtra ile tanrı Indra arasındaki çatışma teması da yeni yıl festivali ile ilgilidir. Vrtra ile Indra merkezli tasarımların senaryoları ağırlıklı olarak yeni yıl kutlamaları ile ilgilidir.

İranlıların Nuh'u sayılan Yima Khseata da bir tufan ile karşı karşıya kalır. Halkı bu tufandan koruyan ise Thraetaona'dır. Thraetaona'nın halkı bu tufandan kurtarışı da sonbahar ya da ilkbahar ekinoksuna yani yeni yıla denk düşüyordu. İran'da yeni yılın değişimli olarak iki bahar ekinoksunda da kutlandığını hatırlamak gerekiyor. Bazı araştırmacılar İran Mitolojisinde yer alan bu tufanın sel,

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

su tufanı değil toplumsal bir tufan olduğunu savunurlar. Bunun dışsal bir saldırı olup, Azhi Dahhak olduğu üzerinde durmaktadırlar. İran Mitolojisinde Arap ve Babil ile kişileştirilen Azhi Dahhak; Feridun ve yardımcısı Demirci Kava tarafından ortadan kaldırılır.

İran tufanı ile yeni yıl ilişkisini kuran M. Eliade, benzer bir ilişkiyi de Sümer tufanı ve yeni yılı için de kurmaktadır(Eliade;1990:176).

M. Eliade Edebi Dönüş Mitosu adlı eserinde; Gılgamesh Destanı'nın XI. tabletinde anlatılan Tufan öyküsünde, Utnapistim tufanından korunmak için inşa ettiği gemiyi suya indirmeden önce "yeni yıl gününde bir bayram düzenlendiğini" (Akitu-DC) söylemektedir (Eliade;1994: 66). Plunket'e göre ise bu "İran'da yaz Solztizinin kişileştirilmesidir"(Plunkelt;1968:74).

Hint Mitolojisinde İndra kuraklık cini ve ejder sayılır. O yağmuru kaçırın, kuraklığa sebep olan ejderdir. Tanrı İndra'nın şimşegi ile cezalandırılır. Bahar yağmurlarına denk gelen dönemde senlikler yapılır.

Hint mitolojisinde Vrtra'nın üç ağızlı, üç başlı olması ejder olarak tanımlanması, İrani halklardaki Nevruz söylencesindeki Azhi Dehhaka'nın prototipi olduğunu çağrıştırmaktadır. Rig Veda'daki kozmik mitik ögenin İran Mitolojisinde kişileştiği görülmektedir.

Eski Mısır Mitolojisinde güneş tanrısı Ra ile yılan Apofis arasındaki çatışmaya rastlanılmaktadır. Arkeolojik bulgularda Firavun'un düşmanlarına karşı sövgü bulunan bir metinde şu ifade yer almaktadır: "Onlar (yani kralın düşmanları-DC) yeni yılın sabahındaki yılan Apofis gibi olacaklardır"(Aksoy;1991:95). Bu ifadede yeni yılda yılan Apofis'in başına gelenler zikrediliyor. Bu örnekte yeni yıl şenliği ve düalist yapısı ile bir kez daha karşılaşıyoruz.

Sümerlerin Dumuzisi canlılığı, yaşamı, yeniden dirilişi simgeleyen tanrıdır. Sümer mitolojisinde Dumuzi ölünce, sevgilisi İnanna'ya küsünce yer altına iner. O dönem yapraklar dökülür, havalar soğur ve hayvanlar kış uykusuna dalarlar. Neticede halkın isteği ile İnanna Dumuzi ile barışır. Dumuzi yeryüzüne çıkar. Doğa yine canlanır. Bu kıştan kurtuluşa denk gelen dönemdir.

Aksoy, Stephan Langdon'dan yaptığı aktarmada Dumuzi'nin (Temmuz) astrolojide Koç burcu ile bir tutulduğunu söyler (Aksoy;1991:98). Koç burcu ile bahar ekinoksu ve yeni yıl ilişkisi kayda değerdir. Astrolojinin mitolojiye kaynaklık yaptığına dair birçok örnek mevcuttur.

Yine G. Aksoy'a göre Frigyalılar'ın Dumuzi'si olan Attis kutlamaları İyonya'da Dionysos, Fenike ve Grekler'de Adonis, Mısır'da Osirus kutlamaları, Sümer Dumuzi'sinin Mart ayındaki kutlamalarına denk zamanda tanrılar adına yapılan kutlamalardır (Aksoy;1991:67-72).

Frazer, Attis için yapılan töreni şöyle aktarır: "İlkbahar ikliminde (21-22 Mart) ormandan bir çam ağacı kesilirdi. Kybela tapınağına getirilirdi. Orda ona tanrı gibi davranılırdı. Yün şeritler ve menekşe çelenkleri ile tapınılırdı. Çünkü menekşelerin Attis'in kanından boyandığı söylenmekte idi..."(Frazer;1991:285,286). Dört gün devam eden tören sonucunda Attis gömülürdü. En son gün ise dirilişin kutlanması yapılırdı

M. And bu kutlamaları şöyle ifade eder: "Bu törenlerin benzerleri MÖ 7. yy da Yunanistan'da yapılırdı. Daha sonraları aynı törenler MÖ 204 yıllarında Roma'da görülmeye başlandı. 22 Mart'ta Roma'da Kybela tapınağına çam ağacı dikilerek yedi gün süren ve dirilişi sembolize eden bahar şenlikleri yapılırdı"(And;1962:13-15).

22 Mart'ta Roma'da Attis'in canlanması için yapılan kutlamalar yerini bir tarih kaydırması ile (Hristiyan Roma'nın müdahalesi ile) "İsa'nın dirilişi/Paskalya" kutlamalarına bırakır.

Anadolu'da 21 Mart Nevruz kutlamalarında çalı dikenini çiğdem ile süsleme, "çiğdem gezdirme" geleneğinin bu antik kutlamalar ile kültürel ve tarihsel bir sürekliliği vardır.

Yukarıda mitolojik ve tarihi kaynaklardan verdiğimiz pek çok örnek ile bütün bu şenliklerde ölen ve tekrar dirilen tanrılar şu tiplmelerle tekrar karşımıza çıkarlar: Sıkıntı çeken ve geçici olarak ölen bu tanrılar sonraları ateş ve suda arınır, güçlenir ve dirilerek bolluk- bereket ile ortaya çıkarlar. Sevinçle karşılanırlar. Bolluk-bereket ve dirilme amaçlı bu antik kutlamalar bir nevi günümüz bahar kutlamaları, Nevruz'u idi. Özellikle günümüz Anadolu ve Azerbaycan Nevruz kutlamalarının antik kutlamalarla benzerliklerine, ortak öğelerine örneklerle ileriki bölümlerde değineceğiz.

Antik bahar kutlamalarının benzerlerine aynı dönemde Çin'de de rastlanılmaktadır. G. Thomson'a göre Çinliler Shang Sülalesi Hanedanı Dönemi'nde (MÖ 350'de) 12 Hayvanlı Takvim'e göre yıl ekinoksları kutlamalarında bulunurlardı. "Gece ile gündüzün eşit olduğu bu şenlikler yılın iki büyük dönüm noktasını belirlerdi. Bahar şenliklerinde komşu köylerin erkek ve kız çocukları buluşur, hiç bir engelle buluşmaksızın birleşirlerdi. Eğer kızlar hamile kalmış ise sonbahar senliğinde evlenirlerdi"(Thomas;1998:78).

Birleşme, döllenme ve çoğalma amaçlı olan antik dönemin bu "ergenlik törenleri" günümüz bahar kutlamalarının (Nevruz) döllenme, çoğalma teması ile de örtüşmektedir. Nevruz'un Çin'de ekincilik bayramı olarak kutlandığını ileri süren M.S. Ordubadi'ye göre "Çin halkı Mart'ın dokuzunda (Miladi 21 Mart-DC) topraktan yapılmış bir öküzü darvazadan çıkarıp onunla bayramı resmi icra eder. Bu ise onlarda çift öküzünün işe çıktığına ve ekin işlerinin başladığına işarettir". (Ordubadi;1930:3).

Antik Dönem yılbaşı/bahar kutlamalarına Çin'de olduğu gibi Göktürkler'de de rastlanılmaktadır. H. Ekrem ve N. Erkin, Prof. Dr. Chin Chung Mian'ın eski Çin Takvimi hakkındaki araştırmalarından şu aktarmada bulunurlar: "Çinlilerin ilk takvimi olan ve Mart ayının yılbaşı olarak kutlandığı "Nung Li" adı verilen hem güneşe hem de aya göre düzenlenmiş takvimi Hsia Sülalesi (MÖ XII-VII yy) döneminde ortaya çıkmıştı... MÖ VII. yy da yaşayan eski Türk "Ti"ler de bu takvimi kullanmakta idi"(Erki/Ekrem;1997:75).

Ekrem ve Erkin devamla bu eserde geçen "Shau Sülalesi Tarihi" adlı eserden Göktürklerin yeni yılı dönemine dair de aktarmada bulunurlar: "Göktürkler bitkilerin yeşerdiği zamanı yeni yıl olarak kutlardı"(Erkin ve Erkin;1997:75).

7. TÜRK MİTOLOJİSİNDE BAHAR/YENİ YIL KUTLAMALARI

M. Seyid Ordubadi Ergenekon-Nevruz ilişkisine değinir: "Nevruz Bayramı'nın Türkler arasında Ergenekon Efsanesi'nden beri yerleştiği aşıkardır. Şimdi de Moğol Hükümdarları Nevruz Bayramı'nda kızmış bir demiri zindan(örs-DC) üstüne koyup çekiç ile vururlar. Bu usul Türkler ve Moğollar arasında Ergenekon'dan çıkmaya yol arayan demircinin yadigarı ve ihtiramı olarak kalmıştır"(Ordubadi;1930:3).

Türk Mitolojisinde Ergenekon ile yılbaşı-demirci-şaman ilişkisini kuran Prof. Dr. B. Ögel'in açıklamaları da Ordubadi'nin savını destekler yöndedir: "Moğollar yılbaşı gecelerinde bir demir parçasını ocakta kızdırır ve bu demiri döverek uzatırlardı...Yakut Türklerinde demirci ve şaman kutsal ve özdeş idi. Demirci daha ziyade bir sihirbazdı. Çünkü şaman da bir demirci sayılırdı. Yakutlara göre şaman ile demirci aynı yuvadan gelirdi... Manas Destanı ile ilgili bölümde Manas'ın kendi demircisine ne kadar önem verdiğini görmüştük"(Ögel;1995:67-69).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

21 Mart'ta (yılbaşı) "demir dövme" geleneği ile Ergenekon'dan çıkışta demircinin demir dağı eritmesindeki "yeni yurda kavuşma", "kurtuluş" temi arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmaktadır.

Türk Dünyası'nda Doğu Türkistan'dan Adriyatik Kıyılarına kadar geniş alanda 21 Mart (yılbaşı) Nevruz-demirci ilişkisini kuran geleneklere daha çok Moğol, Yakut ve Buryat Türklerinde rastlanılmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan-i Lügat'it Türk adlı eserinde Türklerin Nevruz başlangıçlı 12 Hayvanlı Takvim kullandıkları bilinmektedir. Türkler bu takvimi 7. yy dan 15.yy'a kadar kullanmışlardır. 21 Mart'ı yılbaşı olarak almışlardır.

Nevruz'a kadim Türk Destanlarından olan Oğuz Destanı'nda da rastlamak mümkündür. Dr. G. Gökıran "Oğuz Destanı" ve "Camiu-Tevarih" adlı eserlerden yaptığı aktarmada Türklerin Oğuz Destanı ile Nevruz ilişkisini şöyle kurmaktadır: "Karahana'dan bir oğlan oldu. Adını "Oğuz Han" tayin ettiler. Oğuz'un doğumu ile çiçekler ve ağaçlar ve yeryüzü yeni hayata başladı. Oğuz bir kaç yıl sonra aynı zamanda kendi rakipleri ve düşmanlarına üstün gelerek Talas şehriden Buhara'ya kadar feth etti. O günden dolayı "Büyük Düşün" yahut "Büyük Şenlik" yaygın olarak "Oğuz Günü" veya "Yeni Gün" yahut "Nevruz" olarak tanımlandı"(Gökıran;1995:131).

Prof. Dr. A. Nebiyev ise "Nevruz Bayramı" adlı eserinde H. Gencevi'nin "İskendername"sine ve E. Nevai'nin "Sedd-i İskender"ine atıfta bulunarak MÖ 350'den evvel Nevruz'un büyük bir Halk Bayramı olarak 21 Mart'ta Türk ve İran Coğrafyasında kutlandığını ileri sürmektedir (Nebiyev;1990:7).

Nebiyev aynı eserinde Nevruz'u Oğuz Efsanesi'ne ve Efrasiyab-Siyabus savaşına da bağlamaktadır. Avesta'da Siyavarsaran (Siyabus) olarak geçen mitik karakterin öldürülmesini Efrasiyab ile ilişkilendirmektedir(Nebiyev;1990: 5-6).

Dr. A. Kılıçev'e göre Moğol Hanı Kubilay'ın himayesinde uzun yıllar çalışan seyyah M. Polo(1254-1324)'nun notları arasındaTürklerin 21 Mart'ta "Kımız Bayramı"nı "Yeni yıl" ve "Baharın gelişini" kutladıkları yazılıdır(Kılıçev;1997:53).

Birbirine karıştığı varsayılan Mihrican ve Nevruz söylecelerine bağlı olarak Avesta ve Şehname'de anılan Efrasiyab'ın Alp Er Tunga olduğu ileri sürülmektedir. Bazı Batılı, İran, Rus ve Türk oryantalistler Turan destan kahramanı, tarihsel kişilik Alp Er Tunga'yı Avesta'da geçen Efrasiyab'a bağlamaya ve Efrasiyab'ı da Feridun ile ilişkilendirmeye çalışırlar.

Prof. Dr. M. Altok Kaşgarlı Juvani'nin Dünya Fethi Tarihi'nden yaptığı aktarmada Uygurların Buku Kağan Efsanesi'nde "yaratılış", "yeniden doğuş" ve "ilk yaz" adlı Bahar bayramından söz eder. Bu bayramın "Nevruz" olduğunu ve Kamlacu'da kutlandığını ileri sürer(Kaşgarlı;1997:51). Alp Er Tunga Efsanesi ile Buku Kağan Efsanesi'nin aynı efsaneler olduğunu da belirtir.

Cuveyni'nin "Tarih-i Cihangusa" eserinde Buku Kağan olarak geçen Alp Er Tunga'yı O. Hançerlioğlu da Buku Kağan ile aynı mitik kişi olduğunu söyler(Hançerlioğlu;1975:42).

Prof. Dr. B. Ögel ise Alp Er Tunga'nın Efrasiyab ile aynı mitolojik kişi olduğu savına kuşku ile bakar(Ögel;1995:63). Hatta tarihsel kişiliğine de...Nizam-ül Mülk, Selçuklu Türklerince (Melih Şah Dönemi) de 21 Mart Celali Takvim başlangıcı, "yeni yıl" olarak kutlanan Nevruz'un "adalet" ve "eşitlik" kavramları ile denkliliğine dikkat çeker. Siyasetname adlı eserinde Türk hanedanlarının halka karşı adil davranmalarına örnek olarak Sasani Dönemi'nde İran Şahlarının Nevruz günü başkadı(Mübed-i Mübedan) önünde diz çöküp halkla birlikte "adil yargılanmak" istediklerini örnek uygulama olarak verir(Nizam'ül Mülk;1995:53).

8. İRANİ MİTOLOJİDE BAHAR/YENİ YIL KUTLAMALARI

İslam tarihçilerinden Teberi, Mesudi, El Buruni ve Gazwini’de Nevruz’dan söz etmektedirler.

Teberi (MS 839-923) Milletler ve Hükümdarlar Tarihi adlı eserinde, Nevruz’un mitolojik kökeni ile ilgili tartışmalarda adları sık sık zikredilen Dehhak, Feridun ile Kava(Kabi) arasında geçen öyküyü Hişam’dan duyduklarından harekete şöyle aktarmaktadır: “Zehhak’ın(Dehhak- DC) Cemşid’den sonra Hükümdar olduğu iddia edilir. O bin yıllık hükümet sürmüş, Savad’da Küfe yolundaki Nasr adlı bir köyde oturmuştur... O’nun(Zehhak) ensesinde iki büyük beze çıkmıştı... Bunun için her gün iki adam öldürtüyor, onların beyinleri ile bu bezeleri sıvayınca ağrıları diniyordu. Zulmü çoğaldıkça, Babil ahalisinden biri O’na karşı isyan bayrağını çekti”.

Teberi Hişam’dan aktarmaya devam ediyor: “Bize haber verdiklerine göre İsfahan ahalisi, bayrak çekerek Zehhak’a isyan eden adamın evlatlarındandır. Bu bayrak Fars Hükümdarlarının hazinelerinde saklanmaktadır... diğer bir habere göre Efrudin (Feridun), Zehhaktan önce hükümdarlık etmiş olan Cem’in neslinden olup, O’nun dokuzuncu neslinden gelen oğullarıdır. O, Dumbavent’te (Demavent) doğmuştur. Efridun, Zehhak’a karşı harekete geçerek O’nun Hind’de bulunması sırasında evleri üzerine yürüdü. Evlerinin içindeki bütün mal ve serveti ile ele geçirdi... Efridun O’nun üzerine atıldı ve bağladıktan sonra O’nu Dumbavent Dağı’na götürdü. Acemler Zehhak’ın demir bukağılara vurulmuş halde hala orada mahpus olup azat çektiğini iddia ederler... Efridun Demavent Dağı’na getirerek bağladı. Halka da Mihr-i Mah’ı (Mihr-i Ruz) Bayram etmesini emretti. Bugün bu bayrama “Mihrican” derler. Bundan sonra Efridun hükümdarlık tahtına çıktı“(Teberi;1965:256).

Teberi, Hişam’dan aktarmaya devam ederken Zehhak’ın hapsedilmesini Feridun’a bağlamaktadır. Devamla Fars rivayetlerinden aktarmalarda bulunurken de Zehhak’ın ölümünü İsfahan asıllı Kabi’ye söyle bağlanmaktadır: “Kabi (Kava-DC) adında biri yılana yedirmek için Zehhak’ın adamları tarafından götürülen iki oğlunu kurtarmak üzere harekete geçti. Yanında taşıdığı dağarcığı değneğine takarak bayrak edindikten sonra Biyurasp’a(Zehhak’a-DC) karşı savaşımaya başladı... Kabi kendisine uyanlarla birlikte İsfahan’dan yola çıkmış. Yoluna devam ederken O’nun etrafında pek çok adam toplanmıştı. Onlar Zehhak’ın yanına yaklaştılar. Zehhak’ın Kabi’yi gördüğünde kalbinde korku husule geldi. Konaklarından kaçarak evini boş bıraktı. Bunun üzerine Acemler maksatlarına erişmek için kapılar açıldı. Halk Kabi’nin etrafında toplanarak, O’nu hükümdar yapmak üzere birbirlerine bakıştı. Kabi: “Ben hükümdarlık işine karışmam, çünkü buna layık değilim” dedi. Halk Cem evladından birini hükümdar yapmalarını tavsiye etti ve tavsiye ettiği adamın büyük hükümdar Ushenek bin Fervak’ın oğlu olduğunu söyledi... Efridun’u görerek sevindiler. Çünkü Farslıların arasında nakledilen rivayetlere göre O hükümdar adayı idi. Halk O’nu hükümdar yaptı. Kabi ile memleketin eşrafı devlet işlerinde O’na yardımcı oldular. Efridun Devleti sağlam bir temel üzerine kurdu.(Taberi;1965:256-263).

Teberi bu mitik öyküyü aktarırken netice itibariyle Zehhak’ın hapsini Feridun’a bağlamaktadır. Kabi(Kava) ise yardımcı roledir. Teberi, Feridun’un Demavent Dağı’na hapsedildiği günü Nevruz değil; Mihr-i Ruz’da denilen “Mihrican Bayramı” olarak aktarır.

Dehhak(Zehhak)’ın öldürülmesini Feridun’a değil, Demirci Kava’ya bağlayan, bugünün 21 Mart’a denk düştüğünü ve Nevruz olduğunu iddia eden kimi milliyetçi Kürt çevreler vardır. Mihrican ile Nevruz söylencelerinin senaryolarının karışması, daha evvel İran’da yeni yılın sonbahar ve ilkbahar ekinoksları arasında yer değişimi ile ilgili olması gerekir. Nevruz Ritüeli üzerinde Kürt aydınlarınca yapılan müdahalenin de bu karmaşık durumda rolü vardır.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Teberi toplumsal düalist yaklaşımla öyküyü aktarır. Babil ile Zehhak'ı, Feridun ile Acem'i (İrani) aynılaştırır. Fars şairi Firdevsi manzum eseri Şahname'de Nevruz'u mitolojik İran Kralı Cemşid'e söyle bağlamaktadır: "Saltanatın bu elli yılı da böylece sona erdi ve aklının kavrayamadığı hiç bir hüner de kalmadı. Bütün bu şeyler yapıldıktan sonra da Dünya'da kendisinden büyük kimseyi görmemeye başladı. Böyle her şeyin yoluna girdiği bir vakitte, bulunduğu büyük yeri beğenmeyerek daha yükseklere çıkmak istedi. Saltanatın büyüklüğüne uygun bir taht yaptırdı ve onu birçok mücevherle süsledi. İsteddiği vakit devler o tahtı kaldırıp ovalardan göklere kadar çıkarırlardı. Buyruk sahibi padişah o tahtın üzerinde havanın ortasında parlayan güneş gibi oturdu. Herkes tahtın etrafında toplandı. Dünya O'nun talihindeki parlaklığa hayran oldu. Cemşid'in üzerine mücevherler saçtılar ve bugüne "Nevruz" adını verdiler. Yeni yılın ilk günü olan Fervendin ayının birinci gününde insanın vücudu zahmet ve kinden kurtulur. İleri gelenler bugünü sevinçle kutlamak için şarap ve çalgı getirdiler. Çalgıcılar toplandılar. İşte Nevruz denilen bu mesut gün o zamandan, o Padişah'tan kalmıştır. Böylece üç yüz yıl geçti. Bu müddet zarfında insanlar ölüm yüzü görmediler"(Firdevsi;1994:86).

Cem'e yakıştırılan "kral", "göge yükselme", "tanrılaşma" ve "güneş gibi parlama" özelliği ve eyleminin daha kadim olan Mezopotamya yazılı belgelerinde ve Hamurabi Kanunlarında, Hamurabi'ye yakıştırılan özellik ve eylem ile örtüştüğünü görebiliyoruz. Mısır Krallarına yakıştırılan tanrılık alameti sayılan "güneş" ve gökle kıyaslama, kral adları başında "yıldız" bulunma geleneği ile rivayette Cem'e özgü olan hususiyetler çakışmaktadır.

Mezopotamya yazılı belgelerinde Hamurabi Kanunlarının başında "Ben Sümer ve Akad ülkelerinin üzerinde yükselen ışığın illeti olan Babil Güneş'iyim"(Frankfort;1955:25) ibaresi yer alır.

Yeni yıl, yaratma eylemi, takvim ve tanrı/kral arasında bir ilişki vardır. "Yaratma eylemi" her yılbaşında tekrarlanır. Kral tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Yeni gün, yeni yıl, yeni hayatın, kral ya da tanrılaşan Kral ile O'nun taç giyme ve tahta oturması ile ilişkisi vardır.

Ebu Reyhan El Biruni (MS 937-1048) ise simgesel yorumlardan hareketle İran kaynaklarından yaptığı aktarmada Nevruz'u "Dünya'nın başlangıcının bir işareti"(El Biruni;1964:228) olarak ifade etmektedir. Biruni ayrıca "kadim halklardan kalmış yadigârlar", "Kanuni Mesudi ve "Et Tevhim" adlı eserlerinde Nevruz'un İslam ülkelerinde (Turani, İrani ve bazı Arap kavimleri) kutlanmasından ayrıca söz etmektedir.

Kur'an'da Nevruz bahsine rastlanmamaktadır. Teberi'nin İslam ülkelerinde Nevruz kutlandığına dair fikri doğrudur. Ancak özellikle bu ifade Arap olmayan İslam ülkeleri için geçerlidir. Oysa Arap hâkimiyeti döneminde Nevruz'un uzun süre yasaklandığını tarihi kaynaklar ve araştırmalar doğrulamaktadır.

A.X. Deylemani'ye göre, "İslamın halifeleri devrinde Nevruz'a önem verilmedi. Hatta bu bayram yasaklandı. Ben-i Umeyra halifeleri öz menfaatleri için ahaliden hediye toplamak niyetiyle Nevruz bayramını serbest bıraktılar. İlk defa Heccac Yusuf devrinde bu bayram kutlandı". (Deylemani:1963: 20184).

Meri Booy, Zerdüş öncesi Nevruz kutlamalarından şöyle bahsetmektedir: "İran'da hatta Zerdüş Dini'nden önce İranlıların esasen sonbaharda büyük bir bayramları var idi. Bahar Bayram'ı İran'ın batı kesimlerinde kutlanırmış. Zerdüş Peygamber bahar bayramını bir kutsal bayram gibi doğu alemine tanıttı ve böylelikle Akamenidler hakimiyeti devrinde esas ve vacip merasime çevrildi. Böylelikle Sonbahar bayramı yerini İlbahara yani Nevruz'a bıraktı. Nevruz Bayramı İran'ın Batısında dini değil, en coşkulu, en sevimli bayram gibi kutlanırmış"(Booy;1966:446).

Anlaşılan İran'da Akamenidler öncesi bir zamanlar sonbaharda kutlanan Nevruz, asıl mevsimi olan ilkbahara taşınır. Sonbaharda kutlanan Mihrican Bayramı'nın ise Hint Güneş tanrısı Mithra adına Eylül ayında yapılan Mithrakana Festivali ile tarihsel bağlantısı vardır. Mihrican, Feridun'un tahta çıkışını kutlamak için yapılmaktadır.

Firdevsi'nin Şahname'sinden aktaran Booy's ise Feridun'un tahta çıkışının Mihrican Bayramı ile kutlandığını şöyle ifade eder: "Mih'r'u Mah'ın birinci mübarek gününde şahlara yaraşan tacını başına koydu... Feridun ateş yakmalarını, içine amber ve safran atmalarını buyurdu. İşte Mihrican Bayramı'nı kutlamak, dinlenmek ve yiyip içmek adeti o zamandan kalmıştır. O'nun dini töresidir. Mihr-i Mah ayı da O'nun yadigarıdır. Bu ayda sevinçli ol, keder yüzü gösterme" (Booy's;1966:157).

İran'da Mihrican, Feridun'un Dehhak'ı Demavent Dağ'ında tutsak edişi ile bir tutulur. Mihrican Feridun'a, Nevruz Cemşid'e bağlanır. Firdevsi de Nevruz'u Cemşid'e bağlar.

Prof. Dr. B. Noyan da Booy's gibi kadim İran ve Abbasi Dönemini'nde yeni yıl kutlamalarındaki takvim kaydırmalarına şu dikkati çeker: "Yeni yılın Akamenidler Dönemini'nden önce sonbahar ekinoksunda kutlanması, Akamenidler Dönemi'nde bahar ekinoksuna alınması, Abbasiler Dönemi'nde ise bahar ekinoksundan Haziran ayına alınması (Mu'tedid Nevruz'u) gibi değişiklikler vardır"(Noyan;1995:185).

Etnik ve Dini Ansiklopedi (ERE)'de L. H. Gray'a göre; "Babililer yılı ay takvimine göre başlatır. Yazar bunun Nisan ayı başına tekabül ettiğini yazar. Eski İran'da ise Avesta yılı Sonbahar ekinoksunda idi. Bu Bagayadi ayı olup Eylül-Ekim ayları arasındaki döneme denk geliyordu. Sonbahar ekinoksu olup bu ayda takvim/yeni yıl başlatılırdı. Dara I Dönemi (MÖ 522-480)'nde yıl Babil takvimine uyarlandı"(Gray;1955:874).

Sonbahar ve ilkbahar ekinoksları arasında yapılan yeni yıl kaydırmaları, iki ekinoksa ait söylencelerin birbirine karışmasına neden olduğunu düşündürmektedir. Yeni yıl ve takvim başlangıcı ile bu astronomik ılım ve tarihsel olaylar arasında ilişki vardır. Ekinoks, yılbaşı, ölüm ve dirilme ile bağlantılı yaz ve kış söylencelerinin bu tarih kaydırmalarından etkilendikleri görülmektedir.

Kadim İran'da sonbahar ve ilkbahar ekinoksları arasında (21 Eylül – 21 Mart) vergi alımı nedeniyle yapılan bu tarih ve kutlama kaydırmalarının iki ekinoks söylenceleri senaryolarının bir birine karışmasına yol açtığı fikrine oryantalistler ve tarihçiler de katılmışlardır. Bu ekinoks söylencelerindeki karışıklık ve kaydırmalar, Nevruz söylencesinin senaryosuna son yüzyılda Kürt aydınlarınca yapılan müdahale de eklenince, Nevruz söylencesi daha da karmaşık bir hal almış oldu.

Bugün Kürtlerin yaşadıkları bölgede siyasal kimlik kazanan Nevruz'un tarihsel arka planı irdelendiğinde, sözünü ettiğimiz farklı tarihsel mitik senaryolarla karşılaşmak mümkündür. Yer, zaman ve kişileri farklı olan söylence senaryoları ile... Hint söylencelerinden Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Kafkasya söylencelerine kadar... Aynı coğrafyada vukuu bulan bir dizi tarihsel olguların söylencelere eklenmesi sözkonusudur.

Uzun yıllar İran coğrafyasında araştırmalar yapan ve Avesta uzmanı olarak bilinen Dr. F. Spiegel'de söylencenin kozmik düalist yapısına dikkati çeker. Şahname'de kişileşen ama kozmik örtüyü henüz atamamış Feridun-Dehhak çatışması, Avesta'da tanrısal güçte olan Threataone ile ejderha Azhi Dehhaka arasında geçmektedir. "Kozmik düalist çatışma olarak karsımıza çıkan kozmik mitostur" (Spiegel;1963:71).

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Avesta'da üç ağızlı, üç başlı ve altı gözlü ejder olan Azhi Dehhaka ile Threataone çatışmasının bir prototipine ise daha evvelki kozmik orijinli Hint Mitolojisinde rastlamaktayız. Bu tanrı Trita Aptya (Trita/Traitana) ile üç başlı ve altı gözlü ejder Viçvarupa'dır. Benzer çatışma bu ikili arasında da geçmektedir. Threataone'nın Trita Aptya/Trita olduğu kimi oryantalistlerin tespitleri dahilindedir. Bu motif ve kişiye sonraları Avesta'da rastlamaktayız. Avesta üzerine uzman olan Dr. Spiegel'e göre Athwa, Hint tanrısı Aptya ile aynı kişidir. Avesta'da Threataone'nın babası Athwa olarak geçmektedir. Dolayısı ile Threataone Hint tanrısı Trita Aptya'nın oğludur. Demek ki işin ucu ve evveliyatı bir yanıyla Hint mitolojisine uzanır.

Kozmik düalistlerden tanrı Threataone ile Azhi Dehhaka Ejderi, Şahname'de iyi İran kralı Feridun ile kötü Arap kralı Dehhak adlarıyla kişileşmiş ikili olarak karşımıza çıkarlar. Avesta'da olmayan Kava ise sonradan Şahname'ye monte edilmiştir.

Avesta'da söylence kozmik öğeler ön planda tutularak örülürken, Şahname'de bu öğeler olağanüstü vasıflar iliştilirilmiş insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kozmik öğeler ise tamamlayıcı unsur olarak kalmaktadır. Tanrı ve ejderha kişileşerek söylencenin dokusunu oluşturmaktadır. Gizemlilik yarı yarıya kaybolmakta ve tanrılar kişileşmektedir. Söylence soyut kozmik düalizm, somut toplumsal düalizme kapı aralamaktadır. Tanrılar kişileşerek tarihteki yerini yeniden almaktadırlar.

Feridun (yardımcısı Kava)-Dehhak çatışmasında da Kava demirci rolündedir. Avesta'daki Ejderha Azhi Dehhaka-Tanrı Threataone çatışmasının kozmik kaynaklı temi dikkate alındığında, Şahname'deki Kava ögesi bu üçlemeyi tamamlamaktadır. Tanrı-Ejderha-Demirci üçlemesi... G. Aksoy'a göre tarihi çözümleme ile sonradan bu kozmik düalizm, kozmik kişiliğinden sıyrılıp insan kişiliği ile Babil kralı Dahhak'a, Arap'a denk düşürülür. Kava ise Kuraş kişiliğine...(Aksoy;1991:6).

Öyle görülüyor ki Babil imparatorluğunun İran üzerindeki bin yıllık baskısı neticesinde Azhi Dehhak Ejder'i Dehhak olarak sonradan kişileşmiştir. Fars literatüründe Araplaştırılan Zalim Dehhak, İranlı kral Feridun tarafından ortadan kaldırılmıştır. Arap karşıtı temanın ağırlıklı işlendiği manzum eserde; Firdevsi kötülüğü kötü krallara, iyiliği ise iyi krallara özgü maharet olarak değerlendirmektedir. Söylenceye yer yer İran karşıtı başka krallar da eklenmiştir.

Kimi Kürt çevrelerde Dehhak ve Kava çatışması ile ilişkilendirilen Nevruz'a, Kürt tarihçisi Şerefhan ise farklı açıklamalar getirir. Şerefhan adlı eserinde Dehhak söylencesi ile Kürt kimliği arasında ilişki kurmaktadır. Ama Dehhak söylencesi ile Kava ve Feridun arasında ilişki kurmamaktadır. Şerefhan'ın Şerefhan adlı eserinde Dehhak ve Kürt kimliğine dair açıklamaları şöyledir: "Kürtler beyinlerinin alınıp Dehhak'ın iki omuzu üzerinde meydana gelen kansere benzer bir çibana sürülmesi için öldürülmekten, boğazlanmaktan, başları kesilmekten kaçarak dağlara ve engin yerlere dağılan insanların soyundan gelmişlerdir"(Şerefhan;1975:19-20). Kürtlerce Dehhak ejderha tasarımından sıyrılmakta ve kral olarak düşünülmemektedir.

Firdevsi, Şahname'de Dehhak söylencesi ile Kürt kavmi arasında ilişki kurmaktadır. Ama Dehhak'ın ölümünü sonbaharda yapılan Mihrican kutlamaları ile ilişkilendirmektedir. Dehhak ve Feridun daha çok Mihrican'ın mitik karakterleridirler. İranlı Kürtler de Mihrican'ı Dehhak'ın öldürülüşü ile ilişkilendirirler.

Kürt Şairi Ahmed-e Xani(1651- 18.yy'ın ilk yarısı) Mem-u Zin adlı eserinde Nevruz'un "kutlu gün", "sersale", "bahar bayramı" olarak Kürtler arasında kutlanageldiğinden söz etmektedir. A. Xani'nin dizeleri yeni yıl-Nevruz ilişkisine şöyle tanıklık eder:

Doğu şahsuvarı olan güneş

Mart ayına döndüğü vakit

...

Yılbaşı burcuna girdiği zaman

Hiç kimse kalmazdı evlerde, meskenlerde

Bayram ve Nevruz günü gelince

Gönülleri aydınlatan o anın saygısı için

Halk kırları ve çimenlikleri mesken edinir

Ovaları ve tarlaları gülşene çevirerek

Yılbaşı(sersale)’nı geleneksel yol ve yöntemlerle kutlardı

Göklere kadar yükselterek seslerini...”(Ahmed-i Xani;1973:105-109).

Firdevsi Hint, Arap, İran, Turan, Ermeni-Kafkas mitolojilerindeki farklı yer zaman ve kişileri kozmik, astrolojik-toplumsal düalizme indirgeyerek, zincirleme modülasyon ile bağlamış ve masal motifleri ile örülmüş manzum eserine şair yeteneğince monte etmiştir.

Dr. Spiegel’den aktarmalarda bulunan Nikitin, Kürtler adlı eserinde Dehhak’tan kurtuluşu 31 Ağustos’ta Demavent’te «Dehhak’tan Kurtuluş» günü olarak Ayd-i Kurd (Kürt Bayramı-DC) adı ile bir bayram kutlandığını ifade eder (Nikitin;1975:47). Kürtlerin bir kesimi ise Dehhak’tan kurtuluşu Mihrican ile ilişkilendirmektedir.

Kadim İran’da daha çok Feridun’un Demavent Dağı’nda Dehhak’ı tutsak ettiği gün Mihrican olarak anılır. Feridun-Dehhak ilişkisi Mihrican ve Sonbahar ekinoksu ile kurulur. Araştırmacı J. Calmard’a göre de eski İran’da Mihrican Feridun’a, Nevruz ise Cem’e bağlanır(Calmard;1953:17).

Benzer bir bağlantıyı Firdevsi de “Cemşid-Nevruz” ikilemi ile kurar. Dünyayı gezen kudretli padişah Cemşid Azerbaycan’da tahta çıkar ve yükselip tanrılaşmak ister. Firdevsi bu mitolojik karaktere ilişkin şunu ifade eder: “Cemşid’in üzerine mücevherler saçtılar ve bugüne Nevruz adını verdiler.... İşte Nevruz denilen bu mesut gün o zamandan, o padişaktan yadigâr kalmıştır.” (Firdevsi;1994:86-88).

Nevruz takvim değişiklikleri, takvim başlangıcı ile anılır olmuştur. Ekinokslar arasında yapılan yıl başı kaydırmaları (vergi, bahar, siyasi vd. nedenlerle) ay, güneş ve 12 hayvanlı takvim hep Nevruz, bahar kutlamaları ile anılır olmuştur. Bu takvim değişikliklerinden biri de Nizam’ül Mülk’ün Siyasetname’sine göre; Melik Şah (1052-1092)’ın Ömer Hayyam’ı görevlendirmesi ile gerçekleşir. 21 Mart başlangıçlı olan Takvim-i Celali, Hicri Takvim’in devlet işlerinde ve vergi alımındaki işlevsizliği üzerine yürürlüğe girer(Geç;1997:3). Celali Takvimi ile yeni yıl/Nevruz kutlaması sabitlenir. Bu takvim İran ve Afganistan’da hala yürürlüktedir. Meri Boys’a göre Sasaniler döneminde dönüşümlü olarak kutlanan Nevruz, Sasani hanedanı Yazdigird zamanında Eylül (İyun) ayına denk gelerek kutlanmış. Bu karışıklık Celali Takvimi ile son bulmuştur.

A. Cristensen’e göre Sasaniler devrinde “Nevruz’da toplanan vergi şaha taktim edilir” (Cristensen;1966: 197). N. Semsir’e göre ise Osmanlı padişahı Yavuz Dönemi Kanunnameleri’nde “merkezi idare vergilerinin toplanması ve İstanbul’a ulaştırılmasında Nevruz’u belli bir tarih olarak kullanmıştır”. Sasanilerden Abbasilere ve Osmanlı’ya kadar Nevruz “bahar”, “yeni yıl” başlangıcı dışında “mali yılbaşı” başlangıcı olarak da anılmıştır.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Kürt alan ve arşiv verilerinde de Demirci Kave'nin Zalim Kral Dehhak'ı devirme günü ile 21 Mart/Nevruz arasındaki ilişkiye pek rastlanmamaktadır. Bahar ve yaz ekinokslarının değişimi ve iki ekinoks söylencesinin bir birine karışması olasılığı dışında Nevruz, Kürtler arasında sadece "Sersale"(yeni yıl) olarak 21 Mart'ta kutlanmaktadır.

Türk Dünyası'nda Nevruz büyük çoğunlukla "bahar" ve "yeni yıl" başlangıcı olarak kutlanmaktadır. Türk Mitolojisinde, efsane ve destanlarında olan kimi ibareler "kimlik inşası" ve "kimlik pekiştirme" için Nevruz ile abartılı buluşturulmaktadır.

Nevruz söz konusu edilen ve ilişkilendirilen söylencelerden daha kadim ve bağımsızdır. Ama son yüzyılda kimi lokal alanlarda rastlanılan "Ergenekon-Nevruz" ve "Kave-Nevruz" söylenceleri bazı Türk ve Kürt milliyetçi çevrelerce "Ergenekon – Nevruz" ikilemi ve "Kave-Nevruz" ikilemesi ile abartılı ilişkilendirilerek kurgulanmıştır. Son yüzyılda yeniden kurgulanan "modern mit"tir.

Kave-Dehhak çatışması ile Ergenekon-Börteçine söylenceleri arasında benzer motifler ve "Ergenekon'dan kurtuluş" ile "Dahhak'tan kurtuluş" gibi ortak temalar vardır. Her iki efsanede de dağlar (Ergenekon ve Demavent) ve demirciler simgesel roldedirler. Her iki söylencede de gizli üreme ve çoğalma temi ortaktır. Dehhak'ın 500 yıllık iktidarı ile Ergenekon'da 400 yıl kalma özdeş sayısal simgeler olarak ortaktır.

Araştırmalar günümüz Nevruz Ritüeli ve teması ile örtüşen antik Akitu ve Prulliyas festivallerinin iddia edilen Ön Asya, Orta Asya ve Uzak Doğu bahar festivallerinden daha kadim olduğunu kanıtlar niteliktedir. Akitu'nun mensup olduğu Babil(MÖ 2000-700) uygarlığı ve Prulliyas'ın mensup olduğu Hitit (MÖ 2000-1193) uygarlığı, Mezopotamya ve Mısır uygarlıkları daha eski uygarlıklardır. Bilinen ve bulunan belgeler ve arkeolojik bulgular Mezopotamya ve Mısır'da bu bahar festivallerinin daha önce kutlandığını kanıtlamaktadır. Nevruz'un tarihi bu uygarlıkların tarihi kadar eski, hatta daha da kadimdir.

Astrolojik orjinli Nevruz yeni yıl, bahar, dini, iktisadi, ulusal ve sosyal amaçlı kutlanmıştır. Bu kutlamalar Nevruz'a dair edebiyat ve sanat sahasında aynı amaçlı yaratıcılığa neden olmuştur. Özellikle edebiyat, musiki ve tiyatrodada... Siraceddin Hacı "Azerbaycan'da genel folklorun yanı sıra Nevruz Folkloru'nun oluştuğunu... bu bayramla bağlı olarak sayısız edebi numunenin varlığından" bahseder(Hacı;1975:12).

Bu çıkarsama doğrudur ancak gerçeği tam ifade edemiyor. Sadece edebi değil folklorun her sahasında Nevruz'a dair yaratıcılık vardır. Bu nedenle Nevruz başı başına genel folklor içinde özel folklorik bir komplekstir.

Anadolu Alevi-Bektaşileri (özellikle Bektaşiler) Hz. Ali'nin doğumu ile ilgili olarak Nevruz'u kutlarlar. "Geldi dünyaya bu dem lutf-u adaletle Ali" mısrasında "adalet" kavramı ile Ali ve Nevruz'un buluşturulduğu görülmektedir. Nevruz'a dair yüzlerce yıllık literatür mevcuttur. Anadolu'da Nevruz'a dair en büyük külliyat bu kesime aittir. Diğer dini ve etnik çevrelerin de Nevruz'a dair yaratmaları söz konusudur.

Osmanlı Dönemi'nde (1299-1923) sarayda ve halk arasında Nevruz kutlamaları olmuştur. Osmanlı saray çevresinde 21 Mart'ta Nevruz vesilesiyle Münecimbaşı tarafından "Nevruziye Takvimi" sultana takdim edilmek üzere hazırlanır. Manisa Mesir Macunu'nun bir çeşidi olan Nevruziye Macunu hekimbaşı tarafından padişaha takdim edilir. Bu dönemde Nevruz'a dair edebiyat, müzik, tiyatro vd. sanatsal alanlarda yaratıcılığa rastlamaktayız. Klasik müzik ve edebiyat ile halk müziği ve edebiyatı alanında Nevruz'a dair değişik formlarda yüzlerce eser mevcuttur (şiir,

öykü, türkü, şarkı, dua, tamaşa vb.). Osmanlı tebaasında yer alan değişik Müslüman kesimlerden (dini ve etnik) grupların din ve din dışı temada Nevruz'a dair yaratmaları mevcuttur.

Azerbaycan'da da değişik devlet ve beylik dönemlerinde (Safevi Devleti, Şirvan Şahları, Atabeyler, Kaçar Hanedanları) saray çevresinde ve halk arasında Nevruz'a dair kutlamaların olduğunu biliyoruz.

Nevruz'a dair kutlamalar ve yaratmalar nesnel tarihsel perspektifle analiz edildiğinde, insanlığın ilkel ve yerleşik döneminden, toplayıcılık ve tarım döneminden de izler taşıdığı görülecektir. Nevruz'un tarihsel serüveninde bilinen antik kutlamalarla, Ergenekon, Cemşid, Kava, Hz. Ali ve İsa gibi tarihsel motif ve simgelerle sonradan buluştuğu, buluşturulduğu anlaşılacaktır.

Avrupa halklarının kadim ekincilik esaslı bahar, yeni yıl merasimleri, örneğin Bulgarların Kuker-Sah oyunu, Yunanlıların Kalaçer, Romenlerin Pluquosor ve Çeklerin Vorasek'isi yerini paskalya merasimine bırakır. Kilise bu kadim ekincilik-bolluk esaslı yeni yıl, bahar merasimleri kompleksi ayinleri ve formasını değiştirir. Yerine İsa ve diriliş esaslı forma ve ayinleri koyar.

9. NEVRUZ RİTÜELİNİN MELO-POETİK HUSUSİYETLERİ

21 Mart'ta geleneksel olarak kutlanan Nevruz, halkların edebiyat, seyirlik oyun ve musiki yaratıcılığında önemli yer edinir. Nevruz doğa, dinsel, ulusal ve sosyal motiflerin bezediği ritüel olarak kültür ve sanat ağırlıklı icra edilen etkinliktir. Bir dilek ve temenni bayramı olan Nevruz; adalet, eşitlik, barış, özgürlük, diriliş, üreme, bolluk-bereket gibi temsili kavram ve sembollerle anılır. Tarihi bir arka planı vardır.

Sasaniler, Abbasiler, İran şahları, Selçuklular ve Osmanlılarda devlet erkani ve halk arasında kutlanan Nevruz, farklı dillerin şiir, halk tiyatrosu ve musiki sanatının yaratıcılığında formalaşır.

Antik dönem festivallerinde kutlana gelen bayramdır. Örneğin Hititlerin yeni yıl festivali Prulliyas, fırtına tanrısının yılan İlliyanka'yı öldürmesi ile bağlantılı olup aydınlık-karanlık, kıtlık-bolluk temasının işlendiği 21 Mart'a denk gelen kutlamadır(James;1960:94) 21 Mart'ta yapılan Babil'in Akitu Festivali, Babil Yaratılış Destanı'ndaki ejder Tiamat'ın tanrı Marduk tarafından öldürülmesini konu edinir(Fromm;1964:258).

Frigya'daki Attis, Fenike ve Greklerde Adonis, Eski Mısır'da Osirus olan Sümer Dumuzisi adına yapılan ölme-dirilme festivalleri 21 Mart'a denk düşmektedir. Günümüzde kutlanan 21 Mart Nevruz kutlamalarının bu festivallerle bir ilişkisi vardır. Kültürel süreklilik edebiyat ve sanat etkinliklerinde devam etmektedir.

Gazel, kaside, mersiye, bahariye ve nevruziye adı altında Nevruza hasredilmiş yüzlerce şiir ve mani vardır. Dua ve gülbanklar da Nevruz repertuarında önemli yer tutar. Farklı dillerdeki Nevruz'a ait şiirlerde Nevruz'un ortak tasviri, içeriği ve çağrışımını görmek mümkündür.

Baharın, yeni yılın gelişini Bahariye adlı manzumesinde Azeri şair Nesimi(1360-1420) şöyle tasvir eder:

Bahar oldu gel ey dilber, tamaşa kıl bu gülzara

Buraxdı gonceler perde beşaret bülbül-ü zara(Nesimi;2001:86).

Kürt edebiyatına "Nevruza bihare, cejna sersale" adı ile geçen Nevruz'un diğer tasvirine Kürt divan şairi Mela-i Ciziri(1407-1491)'nin manzum divanında rastlamaktayız:

...

Ew nur u şıqala dıle daim lıwe vala dıl e

Nevruz u sessala dıl e waxte helbıtın ew sıraç(Mela-i Ciziri;1999:26).

O gönlümün temizliği ve paklığıdır ki

Nevruz yeni yıldır, o heyecan vakti meşalesidir

Bir diğer Nevruz tasvirine Fars şairi Selman Saveci'nin divanında yer alan Bahariye'de rastlamaktayız:

Baharda dünyanın tamaşasına gel

Tanrının yarattığına, kudrete bak

Hava topraktaki ölüleri diriltir

Bu İsa peygamberin hayat veren nefesini hatırlatır(Saveci;1993:125).

Türkiye'nin Nusayri Araplarında Eyd-i Sabotaj adı altında kutlanan Nevruz'da ise bahar yılın adaletini sağlayan mevsim olarak görülür. Nevruz'a dair bahariyelerde adalet isteğinin sık sık tekrarlandığı dizelerle karşılaşılır. Büyük Azeri şair Fuzuli'nin tanık dizelerinde bu istek şöyle dile gelir:

Bağıban, Sultani adil devrüdür tenbih kıl

Urmasın gülzara ateş, zülm edip zinhar gül(Fuzuli;1986:196).

Yine Azeri şair A. Ekber Sabir adaleti, eşitliği temsil eden Nevruz'a dair dizeleri ile sitemde bulunur:

Ey töken mollaların kamına şerbet Nevruz

Ağnyalarla quran meclis-i işret Nevruz

Sende herkes sevinir niye ancak fukara

Çekir evladını gördükçe xecalet Nevruz (Sabir; 2001:173-183).

Nevruz'u bahara, baharı tanrının sureti olarak gören Azeri şair Nesimi, Nevruz'a hasrettiği diğer bahariyesinde yüzünü bahara değil duvara çeviren koyu softa zihniyeti tasavvufi pencereden eleştirir:

Meni men etme ey zahid

Güvenme zikre ey sofu

Ki sen mağruresin zikre

Menem müştak didare (Şixiyeva;2001:121).

Benzer tutuma Nevruz'u baharın gelişi, canlanma, aşka geliş zamanı olarak tanımlayan Fars şairi Selman Saveci'nin koyu softalığı Hayyamvari eleştiren dizelerinde de görürüz:

Nevruz'da Müslümanlara tekçe ad, bizlere kafirlik meyinden ver

Mescitlerin köşeleri halk için, meyhane aşıklar içindir

Ezelden böyle yazılmıştır, meyhane aşıklara, mescit ham insanlara aittir (Halet;2001:98).

Nevruz'a dair dua ve gülbanklarda da sıkça adalet ve eşitlik temennilerine rastlanır.

Ömer Hayyam, Sasani döneminde din adamının hanedanın karşısına geçip ona şu temennide bulunduğunu yazar: Ey hanedan! Uzun yıllar yaşa, şad ol! Yüksel ve halka karşı adaletli ve doğru ol! Kartalın yüksek uçsun! Alimler ve işbilenler yanında toplansın! Evin abad ve mülkün geniş olsun! Bu Fervendin (Mart) ayının bayramında(Nevruz) azadlığa destek ol! (Cristensen;1966:324) Yine diğer bir Sasani dönemi duasında benzer temenni ile karşılaşmaktayız: “Şahın vazifesi halka hizmet etmek ve adaletli olmaktır“(Deylemani;1963:52).

21 Mart'ı 9 Mart (Newe Marti) olarak kutlayan, toprağa secde günü olarak gören Tunceli bölgesinde kutsal günün melaikesine dair kaynak kişi Gevher Beltan tarafından şu temenni, rızk duası okunur:

Ya mılakete sewa esmowene
Rızke hora ave cırm u canide
Der u ciranide
Verge yavanide
Dıma ki ma necharune hode.
Ey gecenin kutsal melaikesi
Rızkından önce cümle cana ver
Kapı komşuma
Yabandaki aç kurta ver
En son da biz naçarlarına ver.

Azerbaycan'da Arapça olarak okunan Nevruz duası akabinde astronomik gece-gündüzün dengesine uygun toplumsal eşitlik temenni edilir:

Ey gönlü gönülleri yaratan!
Ey gören gözlere ışık saçan!
Geceleri, gündüzleri fırlatan

Ey dünyamızı haldan hala çeviren!(Deylemani;1963:52). Diğer bir temenni duasını ise kaynak kişi Ali Minai Tebrizoğlu şöyle dillendirir:

Kasip ile varlıyı apar gece ile gündüzün tarazlığına
(Yoksul ile zengini gece ile gündüzün eşitliği gibi eşitle)

Benzer dua temennilerine Anadolu Alevi-Bektaşilerinde de sıkça rastlanır.

Sasani hanedanları tarafından 21 Mart Nevruz günü barış amacıyla uçurulan beyaz kartal adetin, kültürel sürekliliğin ve Nevruz'un özü olan özgürlük tutkusunun devamı olarak günümüzde hala Anadolu Tahtacı Türkmen Alevilerinin nevrüz kutlamalarında yaşadığını görmekteyiz. Kaynak kişi Döne Şimşek bu özgürlük temasına şöyle ifade etmektedir:

21 Mart Nevruz, serbestlik günüdür. Kuş uçurma günüdür. O gün kafesteki kuşu azat ederiz. Hür yaşasın. Nevruz günü geldiğinde babam katırımızın yularını söker, sırtına el vurup „hadi sen de hür yaşa bugün“ derdi.

21 Mart Nevruz merasimi programında halk tiyatrosu önemli yer tutar. Nevruz coğrafyası halkları o gün birbirinden farklı ama aynı temayı işleyen seyirlik oyunlarını sergilerler. Doğan ile ölenin, kazanan ile kaybedenin, yeni ile eskinin, sıcak ile soğğun mücadelesini konu edinen seyirlik oyunlar icra ederler.

Azerbaycan'da “Kösa Kösa“ oyununda Kösa eski yılı sembolize etmektedir. Seyrek ve uzun sakalı ile ak renkli giysi giydirilen Kösa'nın beline çingıraklar, süpürge ve kemikler asılır. Karakterine uygun elementlerle sahneye çıkan Kösa eski ve negatif rolün temsilcisidir. Yaz/baharı temsil eden Keçi tarafında boynuzlanarak öldürülür. Böylece Yaz kışa galip gelir (Beydilli;2000:134). Bu oyun Türkiye'nin Ağrı, Diyarbakır gibi illerinde „Kosa Gelende“ adı ile oynanır.

Azerbaycan Nevruz programında olan diğer bir seyirlik oyun da „Ekende yox, biçende yox, yiyende ortak qardaş“ oyunudur. Emek eksenli, köylü-toprak ekseninde kurgulanan, ekincilik ve toprak ilişkisini anlatan oyunda asalak ağa kovulur ve ürününe köylü tarafından el konulur. Benzer seyirlik oyuna Türkiye ve Balkanlarda da rastlanır. Osmanlının mir-i toprak sistemini eleştiren köy seyirlik oyunlarında ise şu dizeler yer alır:

Şalvarı şaltak Osmanlı

Eyeri kaltak Osmanlı

Ekende yok, biçende yok

Harmanda ortak Osmanlı (And;1962:43).

Azerbaycan'da özellikle Nahçıvan bölgesinde Nevruz kutlama programında „Han Bezeme“ gösterisi yapılır. Birçok ritüel kompleksini ihtiva eden Han Bezeme gösterisi ölüp-dirilme, yeni-eski ikilemi ile ilgili merasimdir. Geçen yıldan kalan Han sembolik olarak öldürülür. Yeni Han seçilir. Eski Han eski yılı, yeni Han yeni yılı temsil eder. Bu merasimde eski-yeni çatışması sembolize edilir(Süleymanlı;2001:10)

Nevruz'a dair musiki melodileri ve makamına İran tarihi üzerine yapılmış araştırmalarda karşılaşırız. Bu araştırmalara göre İran'da Sasaniler döneminde Nevruz merasimi icrasında yer alan melodilerin olduğu görülmektedir. Fakat bunların hangisinin makam olduğunu veya melodi kalıbı olduğunu bilemiyoruz.

Dr. Ebul Kasım İsmailpur'un İran Şenaht adlı eserinde (İsmailpur;1997:32-33) ve Prof Maqali Todua'nın Onbeş Kapıdan adlı eserinde(Todua;1991:122) bahsedilen ortak melodiler şunlardır: Nevruze Bozork, Nevruze Kiçik, Nevruze Keykubat, Xarı Nevruz, Yeni Bahar, Şen Bahar, Dada Ferit, Sebz der Sebz, Peykar ile Gerd'dir.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Nevruz'a dair İran, Azerbaycan ve Türkiye'de halkın geniş bir müzik repertuarı vardır. Nevruz merasimi çerçevesinde her yıl icra edilen ezgi kalıpları, formları ve makamları vardır. Nevruz musikisini dini ve dindışı musiki içinde tarif edebiliriz. Ama bahar ve yeni yıl kutlamalarında dindışı tema ve ezgi kalıpları ağırlıktadır.

Nevruz'u Hz. Ali'nin doğumunu müjdeleme günü olarak kutlayan Alevi- Bektaşilerde dini tema ön plandadır. Dua, nefes ve gülbanklar özellikle standart kalıplar ile icra edilir. Geleneksel ve sürekliliğe sahiptir.

Nevruz'a dair Türk, Azeri, Fars, Kürt ve Arap şiirinde yüzlerce Nevruziye örneği olmasına rağmen elimizdeki Nevruz Musikisi repertuarı 100 civarında eserle sınırlıdır. Özellikle Türk, Azeri ve Fars ezgileri geleneksel halk musikisi ve makam musikisi dahilinde tarihsel derinliğe sahiptirler. Elimizdeki Kürt Nevruz ezgileri son 60 yılda icra edilen bestelerdir. Musiki repertuarı olarak elimizde Türk, Azeri ve Fars musikisinden Nevruziyeler, Bahariyeler, Nevruz nefesleri ve Şathiyeler vardır. Bu ezgiler makam itibarıyla % 50 Şur/Hüseyni, %20 Segah ve %25 i Mahur makamından oluşmaktadır.

Nevruz musikide, tiyatro ve edebiyatta ortak tema etrafında işlenmiştir. Nevruz'da ortak duygu, düşünce ve ruhi şekillenme melodiyeye, şiire, artistike ve jeste yansır. Nevruz yaratıcılığı ortak anlatım biçimlerini, motif ve simgelerle aktarır. Bölge halkları arasında yakınlaşma, dayanışma, kardeşlik duygularını, ortak sosyal psikolojiyi ve hareket tarzını geliştirir.

Nevruz renklerle, tabiatla örtüşen etkinliktir. Çok sesliliğin ve renkliliğin armonisidir. Ortak kültürel değerler yabancılaşmayı engeller. Ulusal çitleri aşar ve uluslararası ilişkilerin basamağı olur. Ortak duyarlılığın gelişmesine vesile olur.

SONUÇ:

21 Mart Nevruz kutlamaları mitolojik ve tarihi kaynaklarda değişik adlar altında Çin'den Roma'ya kadar geniş bir coğrafyada ölen-dirilen bolluk-bereket tanrıları adına yapılmıştır. Sonraları bu kutlamalar kozmik kıyafetinden sıyrılmış, kırallar ve kutsal şahsiyetler (Cemşid, Feridun, Kava, Hz. Ali) ile yeni yıl ve bahar adına yapılmıştır.

Nevruz edebiyat, müzik, felsefe, itikat, spor, yemek, giysi, gravür, resim vb. birçok alanda önemli yaratıcılığa vesile olmuştur.

Kutlandığı geniş coğrafyanın halk kültüründe „yeni“ ortak paydası altında hep aynı günde ve ortak talepler etrafında kutlanagelmıştır: Yeni dönem, yeni yurt, yeni iktidar, yeni kimlik, ve yeni haklar... Nevruz; kurtuluş, diriliş, barış, adalet, doğuş, eşitlik, sağlık-şifa ve bolluk-bereket ortak temennileri esasında icra edilmiştir. Nevruz'un temennileri beynelmilel kabul gördüğünden Bileşmiş Milletler tarafından 21 Mart dünyada „İrk ayrımı ve eşitsizliğe karşı mücadele günü“ olarak kabul edilmiştir.

20. yy' da geleneksel bir ritüelin Türk, Kürt, Sovyet, Tacik ve Batı Avrupa halklarınca içerik değişikliğine uğratılmasına tanık olmaktayız. Mito modern haliyle yeniden yaratılıyor. Dönemin yükselen değerlerine adapte olan bu ritüel, birçok toplumsal dönemin alt-üst oluşunu sembollerle, motiflerle ve bezemelerle günümüze taşımıştır. Halklar uyuyan mitosunu kamçılayıp mücadelenin hizmetine koşturmaktadır.

Nevruz edebiyat ve musikide daha yoğun olarak ifade edilmiştir. Alan ve arşiv araştırmalarımızdaki örnekler üzerinde yaptığımız incelemede Nevruz Türk, Azeri, Fars ve Kürt musikisinde Şur/Hüseyni Aşırın ya da tarihteki adı ile Nevruz Makamı ile temsil yet kazanmıştır. Bölgenin komşu halkları Nevruz'u ortak ana makam olarak almışlardır.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Beser Cengiz(2004), Tunceli merkez Yeşilkaya Köyü, 1929 doğumlu

Ali Minai Tebrizoğlu (2002), Almanya- Bonn, 1926 doğumlu

Döne Şimşek (2003), Antalya-Elmalı –Akçainiş Köyü, 1930 doğumlu

Gevher Beltan (1987), Tunceli-Merkez-Yeşilkaya Köyü, 1900 doğumlu

YAZILI KAYNAKLAR

Ahmedi Xan i(1973), Mem u Zin, İstanbul, Koray Yayınları

Aksoy, Gürdal (1998), Bir söylence bir tarih Nevruz, Ankara, Yurt Yayınları

.....(1991), Bir söylence bir tarih Nevruz, Ankara Öteki Bilim

.....(1991), Kürt Dili Üzerine İncelemeler, Ankara, Öteki Bilim

Altok, Kaşgarlı M (1997), Nevruz, sayı 12, Ankara, AKM yayınları

And, Metin(1962), Diyonisos ve Anadolu Köylüsü, İstanbul, Elif Yayınları

Beydilli, Cabbar C(2000), Qam Şamanlığının Etnomedeniyetimizdeki Yeri, Bakü, Ağrı Dağı Neşriyat

Booys, Meri(1966), Zerdüş Dini Tarihi, Çilt 2, Tahran, Tus Neşriyat

Broginski, İ.S(1984), İran Edebi İrsi, Moskova Navka Yayınevi

Burhan-ı Gate(1984), Kamus, Tahran, M. H İbni Xalef Neşriyat

Calmard, J(1953), Micragan, İstanbul, Payel Yayınları

Cengiz, Daimi(2004), Halkbilimi, İstanbul, E Yayınları

Cristensen, Artur(1966), Sasaniler Devrinde İran, Tahran, İbn-i Sina Neşriyat

Dahhoda, A. Ekber(1998), Lügatname, Tahran, Emir Kebir Neşriyat

Deylemani,A. Xorves (1963), İran'ın Kadim Bayramları, Tahran, İbni Sina Neşriyat

Eaglaton, Terry(1996), İdeoloji, İstanbul, Payel Yayınları

El Biruni, Ebu Reyhan(1964), The Cronology of Anciet Nations, London

Eliade, Mircea(1994), Ebedi Dönüş Miti, Çev: Ayşe Meral, Ankara, Dergah Yayınları

.....(1990), Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, Ankara, Gözlem Yayınları

- Erkin, N ve Ekrem H(1997), TD Nevruz özel Sayısı 12, Ankara, KB Yayınevi
- Firdevsi(1994), Şahname, Cilt 1, İstanbul, MEB Yayınevi
- Frankfort, Henri(1995), Kingship and the Gods, Şikago
- Frazer, James(1991), İnsanda Yıkıcılığın Kökenleri. İstanbul, Altın Dal
- Fuzuli, Mehemed(1986), Azerbaycan Klasik Edebiyatı Külliyyatı, Cilt 7, Bakü, Nurlan Neşriyat
- Genç, Reşat(1997), TD özel sayısı 12, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları
- Gölkıran, Kadir(1995), Nevruz, Ankara, AKM Yayınları
- Gray, L. H.(1955), Ensiklopedia of Religion and Ethies, London
- Hacı, Sıraceddin(1975), Azerbaycan Folkloru, Bakü, Nurlan Nesriyat
- Halet, A. Kaam(2002), Salman Saveci Divanı, Tahran, İbni Sina Neşriyat
- Hançerlioğlu, Orhan(1975), İnanç Sözlüğü, İstanbul, Remzi Kitabevi
- Hooke, H. H(1993), Ortadoğu Mitolojisi, Ankara, İmge Yayınevi
- İsmailpur, Ebul Kasım(1997), İran Şenaxt, Tahran, Dara Neşriyat
- James, E: D(1960), The Ancient Goods, London
- Kılıçer, Akilbek(1997), TD Nevruz Özel Sayısı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları
- Leviç, R(1964), İslam Ansiklopedisi, İstanbul, MEB Yayınları
- Melai Cizir(1999), Roja Nu Dergisi, Sayı 102, Stokholm, Roja Nu yayınları
- Miranov, V.A(1991), Yılın 12 Ayı, Moskova, Covemckar Poccar Yayınevi
- Mutlu, M(1975), Devrimci Kava Dergisi, İstanbul, Kava Yayınları
- Nebiev, Azat(1990), Nevruz Bayramı, Bakü, Azat Neşriyat
- Nesimi, Seid İ(2001), Nesimi Divanı, Bakü, Nurlan Neşriyat
- Nikitin(1975), Kürtler, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları
- Nizamül Mülk(1995), Siyasetname, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları
- Noyan, Bedri(1995), Alevi-Bektaşilik Nedir?, İstanbul, Can Yayınları
- Ordubadi, M. Seyit(1930), Ani, Bakü, Siyasi Maarif İdaresi Neşriyat

Ögel, Bahaeddin(1995), Türk Mitolojisi, Cilt 1, Ankara,TTK Yayınları

Qiyasi Lügatı(1984), Haz. Mensur Sirvet, Tahran, Emir Kebir Neşriyat

Plunkelt, E: M(1968), Astronomie in the Rig Veda, Roma

Sabir, A. Ekber(2001), Azerbaycan Dergisi, Cilt 3, Sayı 9, s.173-183, Bakü, Nurlan

Saveci, Selman(1993), Divan, Tahran, Dara Neşriyat

Şerefhan(1975), Şerefname, İstanbul, Yöntem Yayınları

Spiegel, Friedrich(1963), Zerdüşt Avesta, Cilt2, Leibzig, W.Engelmann Verlag

.....(1964), İslam Ansiklopedisi, Nevruz Maddesi, s. 4002-4022, İstanmul, MEB Yayınları

Süleyman, Mübariz(2001), Nevruz, Anane ve Muasırlık, Bakü, Nurlan Neşriyat

Şixiyeva, Saadet(2001), Azerbaycan Irs, Sayı 6/7, Bakü, Azat Neşriyat

Taberi, Ebu Cafer M(1965), Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, Cilt 1, İstanbul, Nur Neşriyat

Thomas, George(1998), İlk Filozoflar, İstanbul, Payel Yayınları